

„Részben nacionalista színezet”

Politika és őstörténet 1945-től napjainkig

Őstörténetünk mindmáig a legmegosztóbb témák egyike. A hazai eredet-tudat elválaszthatatlan a nemzeti tudatról és népként való megmaradásról folytatott diskurzusoktól, így az ezzel kapcsolatos viták a mindenkori hatalom figyelmét is felkeltették. A téma kutatásának nem tett jót, hogy a dogmatikus marxizmus képviselői az őstörténetkutatásban a nyolcvanas évek végéig,¹ de azon túl is megőrizték pozícióikat. Hozzá kell tennünk, hogy a magyar őstörténet kutatásának átfogó tudománytörténeti, historiográfiai összefoglalása nem létezik.² A 20. század valamennyi kurzusa anyagi forrásaival és politikai

PERÉNYI KÁROLY (1987) történész.

- 1 Egy évvel a rendszerváltoztatás előtt egyik jeles történészünk könyv formájában is megjelentetett akadémiai doktori értekezésében egyenesen így vélekedett: „A marxista történelemszemlélet foglalja rendszerbe az őstörténelemre jellemző törvényszerűségeket.” Bartha Antal: *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 1988, Akadémiai, 19.
- 2 1980-ban megjelent egy nem túl hosszú kutatástörténeti összefoglaló, mely az 1945 utáni őstörténet- és középkorkutatást (!) tekintette át, igaz, nem őstörténet-szerzőtől: Szakály Ferenc: *Őstörténet. Középkor. Századok* 114. (1980), 3. sz., 331–363. A rendszerváltást követően több historiográfiai szintézis is megjelent, elsősorban új- és jelenkoros történészek munkájaként (lásd Romsics Ignác: *Clío bűvöletében*. Budapest, 2011, Osiris), bár az irodalomfelhasználás, súlypontozás több esetben vitákra ad okot. Régészeti oldalról nem egy összefoglaló ismert (Erdélyi István: *Őseink nyomában. A magyar őstörténet kutatása a XX. században*. Budapest, 2004, Masszi). A nyelvészek által készített tudománytörténeti áttekintések gyakran nem történeti munkák, sokszor hiányzik a nyelvtörténeti viták és alternatív nyelvhasználatok *kronológiai* tárgyalása (gondolok Rédei Károly *Őstörténetünk kérdései* c. munkájára); ellenpéldául Domokos Péter: *Szkitától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet visszhangja irodalmunkban*. Budapest, Akadémiai, 1990. Megjegyzendő, hogy az utóbbi másfél évtizedben fontos kiadványok láttak napvilágot: *Research on the Prehistory of the Hungarians: a Review*. Ed. Mende, Balázs Gusztáv. *Varia Archaeologica* XVIII. Budapest, 2005, HAS; *Magyar őstörténet: tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár Balázs et al. Budapest, 2014, MTA; az Avicenna KKKI őstörténeti konferenciájához lásd *Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete évkönyve, 2013–2014*. Szerk. Kis Anna Flóra. Piliscsaba, 2015, 11–150. A honfoglalás korának köztéri reprezentációjáról, az őstörténeti háttérű nemzeti szimbólumokról újabban: Langó Péter: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és koratörténeti emlékek*. Budapest, 2017, Typotex. Nemrég Szőrényi László kiváló könyvet jelentetett meg a 18. század őstörténetírásáról (Szőrényi László: *Hunok és jezsuiták*.

súlyával a Mohács utáni korszakok kutatását preferálta, míg az 1945 utáni emlékezetpolitikában kifejezetten az új- és legújabb kor vizsgálata került előtérbe. A premodern világ az új és legújabb korról szemben visszaszorul mind az iskolai tananyagban, mind a tudományos diskurzusokban, az olvasó egyre inkább elveszíti képességét, hogy megkülönböztesse a tényt a fikciótól. Az sem meglepő, ha a közönség kételkedni kezd a múlt megtörténtében, lévén a középkor kitalált.

Őstörténetkutatás a két háború között

A hazai olvasó visszatérően, sok helyen találkozhatott azzal a kijelentéssel, hogy a magyar őstörténet és eredettudat kutatásának műkedvelő mellékágai nacionalista háttérűek, az „Akadémia-ellenes” nézeteket szélsőségesek osztják. Ez azzal a tudományosan nem igazolt elképzeléssel egészül ki, hogy az alternatív őstörténet, legyen szó a hun-magyar azonosság középkori elképzelésének továbbéléséről vagy a legújabb kori tendenciákról, *egyedül Magyarországra jellemző*, hisz a művelt nyugati országok tudományában hasonló nem fordult, és nem is fordulhatna elő.³ A következtetés végleges: a sztyeppei örökségünk iránti társadalmi érdeklődés mindmáig megőrizte szélsőséges politikai kötődéseit, netán nemzetiszocialista, szélsőjobboldali jellegét.⁴ A magyar őstörténet

Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből. Budapest, 2018, Nap Kiadó), azonban a későbbi évszázadok esetében fájóan hiányoznak a hasonló színvonalú szintézisek. 2016-ban Ablonczy Balázs tollából a turanizmus hazai szervezeteiről és főbb személyiségeiről hiánypótló könyv jelent meg, azonban írása „nem [...] a honi tudomány (néprajz, turkológia, régészet, történelem, művészettörténet) története” (Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.* Budapest, 2016, Jaffa, 17), így a turanizmus története további kutatásokra tart igényt.

- 3 Megkésett fejlődésünk, történelmi elmaradottságunk bizonyítékeként rendszeresen felvetik, hogy a szkíta-hun eredetfikció „nem kis mértékben játszott közre abban, hogy közvéleményünk a 19–20. század fordulójáig sem jutott túl a hun származáselmélet gondolatán, sőt, még ma is szívesen fogad mindenféle kalandos elméleteket, míg az angol, a francia történeti tudat már a 16. században túltette magát a trójai és hasonló legendákon” (Kulcsár Péter: *A Jagellókor.* Budapest, 1981, Gondolat, 140). Azonban a fenti kontraszt Franciaország esetében nem felel meg a történeti tényeknek: tudjuk, hogy Gilles Corrozet *La fleur des antiquitez...* (1532) című írásában I. Ferenc trójai származása mellett tört lándzsát (szemben a magyar nemesi nacionalizmussal, a francia őstörténeti narratívák a dinasztikus legitimáció eszközeként szolgáltak!) míg egy másik szerző, Joachim du Bellay *Epitome de l'Antiquité des Gaoles et de France* (1556) című könyve a frankok trójai eredetét vallja. A frankok trójai eredetének 18. században is uralkodó elméletét Nicolas Fréret 1714-ben megjelent, *Sur l'origine des Francs* című munkája kérdőjelezte meg. A fenti összefüggések a magyar őstörténet kutatói számára ismeretlenek.
- 4 Ez kifejezetten ahistorikus szemléletmód, hisz a jobboldaliság és a nacionalizmus más jelenhetett a különböző korszakokban. Különösen tanulságos Ablonczy Balázs 2016-os könyvének fogadtatása. Mint az egyik recenzens megjegyzi, „Talán érdemes még világosabbá tenni, hogy

kutatásával kapcsolatos munkákat olvasva úgy tűnhet, hogy a magyar eredetkérdések ürügyén *mindig is* nacionalisták és antinacionalisták hadakoztak. Mi több: számos szerzőnk kifejezetten a nacionalista–antinacionalista törésvonal mentén jelöli a diskurzus kereteit. Elterjedt nézet, hogy a magyarság keleti származásának képviselői kezdettől ideológiai érvek alapján támadták az akadémiai világot, míg a nyelvtudomány képviselői már a kora újkorban is a nemzeti elfogultság ellen hadakoztak – abban az időben, tegyük hozzá, amikor sem a modern nemzeteszmé, sem az intézményesült nyelvtudomány nem létezett.⁵ Azt se feledjük, hogy a magyar történetírást a kezdetektől befolyásolhatta, hogy a középkori *orbis Latinus* és a kora újkori, megosztottabb nyugati világ gyakran idegen népként kezelte a magyarságot.⁶

Noha a keleti származásunk iránti érdeklődést többen a Nyugattól való elfordulás jeleként értelmezik, a valóság az, hogy a magyar őstörténetkutatás a kezdetektől nyugati hatások alatt formálódott. Hazánk földrajzi elhelyezkedéséből és a magyar értelmiség nyelvtudásából adódóan a német minta élvezett elsőbbséget. A magyar őstörténetkutatás 19. században kialakult, legutóbbi

a turanizmus eszméi, egész beszédmódja jellegzetesen a hazai (szélső)jobboldalhoz kötődnek, annak egyik fontos vonatkozási pontját jelentik.” Bihari Péter: *Ex libris. Élet és irodalom* LXI. (2017), 13. sz., 19. A valóságban Ablonczy könyve ezen elfogult, zornalisztikus szemlélet, a turanizmus szélsőjobboldalnak címkézése ellen foglalt állást: „A turanizmus kezdetben politikailag nem pozícionálta magát. 1918 előtt a teljes magyar elit benne volt: a zsidó nagypolgárságtól kezdve a zsidó származású Kelet-kutatókig. [...] Majd az 1945 utáni időszak emigrációjában válik szélsőjobboldali, antiszemita ideológiává.” Kósa [n]: *Tudósok és újpogányok. Magyar Nemzet*, 2016. augusztus 19., 21.

- 5 Jeles nyelvészünk, Zsirai Miklós például az 1666-ban, Nürnbergben kinyomtatott *Das Alt und Neu Teutsche Dacia* című könyvről így vélekedett: „A magyar Tröstler János finn-magyar szöveggyűjtésekkel próbálta sarokba szorítani a népszerű keleti származás délibábjá után futkosó nemzeti elfogultságot.” Zsirai Miklós: *A modern nyelvtudomány magyar úttörői*, I. Budapest, 1952, Akadémiai, 11. A fenti sorokban nem kevés tárgyi tévedés található: 1. a 17. században élt említett szerző a valóságban Johannes Tröster volt, *l* nélkül, és nem magyar, hanem erdélyi szász. 2. 1666-ban, amikor Tröster megjelentette könyvét, modern nemzetudatról még nem beszélhetünk; ugyanakkor az erdélyi szászokat a humanista, antikváriusi irodalom színvonalán a dákoktól és gótoktól eredeztető Tröster maga is jó példa erre a nemzeti jellegű elfogultságra. 3. A magyar nyelv rokonságának napjainkban is uralkodó paradigmája a 19. század hetvenes és nyolcvanas éveiben szilárdult meg, ugyanezt a 17. század emberén számonkérni vaskos anakronizmus.
- 6 A Roland-ének például a kereszténység ellenségeként, a szaracénok mellett jelöli ki a magyarok helyét. Akad olyan topikus középkori leírás is, mely a magyarok mint egzotikus nép sötét bőrszínét hangsúlyozza. A 15. századtól fogva a török elleni védekezés, hazánk védőbástyaszerepe alkalmat adott egy pozitívabb Magyarország-kép kialakítására. Ugyanakkor a kora újkori német közvéleményben tudatos vagy önkéntelen párhuzamot vontak az oszmán-törökök és a szintén pogány, német területeket dúló, 10. századi „kalandozó” magyarok között – e képzettársítás jellemző példája egy számos másolatban elterjedt kegytárgy, az Augsburgot 955-ben megvédő Szent Ulrik püspökre emlékeztető Ulrik-kereszt (*Ulrichskreuz*). A Lech mezei csatát megjelenítő Ulrik-kereszt östípusát egy 1494-ben készített ötvöstárgy jelenti, de még a 18. századból is ismertek ilyen alkotások.

időig érvényes paradigmája szerint a távoli múltban egyetlen őshaza (*Urheimat*) létezett.⁷ Ebben az őshazában élt az ősnép (*Urvolk*), amely hosszú ideig változatlanul megőrizte karakterét. A magyar uralisztika, finnugrisztika 19. századi és két világháború közötti művelői, akik a kor tudományos színvonalán gyakran nem tettek különbséget a nyelvrokonság és etnikai, népi, faji rokonság között, nem egyszer a magyar nép intakt, homogén jellegét hangsúlyozták, míg a magyarság nem finnugor elemeit idegen eredetűnek tartották.⁸ A magyar őstörténet paradoxona, hogy nyelvészeti központú, finnugor mivoltunkat valló őstörténeiszteinket a legutóbbi időig senki sem tartotta nacionalistának, noha írásaikban visszatérően megjelenik a valódi ősnép, a törzsökös magyarság gondolata. Ezzel szemben a tudományos életben mindmáig a magyar nyelv török rokonságát hirdetők számítanak a nacionalizmus és a fajelmélet híveinek, noha a magyarságot Vámbéry Ármin ugor–török keveréknépnek⁹ tartotta – ebben nem nehéz felismerni a későbbi (poszt)modern, antirasszista történet-szemlélet toposzát, miszerint „tisza népek” nincsenek. Sajnálatos, hogy őstörténetünk kapcsán a szélsőjobboldaliság vádját gyakran olyan szerzők forgatják, akik nem magától értetődően ismerik az eredetkutatás és Kelet-kutatás történetét, továbbá elfeledkeznek arról, hogy a múlt eszméit saját kontextusukban kell szemlélni.

Mit mondhatunk el a két háború közötti tudományos őstörténetkutatásról? Ha figyelmen kívül hagyjuk az egyre bővülő régészeti anyagot és a természet-tudományos kutatásokat (ezek történeti interpretációja nem könnyű feladat), államalapítás előtti történetünkről ma sem tudunk többet, mint a két világháború közötti időkben. Ennek oka a kútfők számában keresendő: eltekintve egy hetvenes években ismertté vált arab nyelvű forrástól,¹⁰ a magyar őstörténet szempontjából lényeges forrásbázis semmilyen újdonságot sem tartalmaz. Fontosabb ok, hogy a magyarság kialakulásával,¹¹ életmódjával, hatalmi szerveze-

7 Utóbbihoz, az „egyetlen őshaza” koncepciójához lásd Vásáry István akadémikus véleményét, aki szerint „nem egy, hanem több őshaza volt a magyarság Kárpát-medencei bejövetele előtt, s ha egy, névvel illehető őshazát keresünk, akkor nem lépünk túl a középkori annalisták mentalitásán, akkor sem, ha más terminológiát használunk.” Vásáry István: *Magyar őshazák, magyar őstörténeisztek*. Budapest, 2008, Balassi, 116.

8 „De az ősnépnek, ha csatlakoztak is hozzája idegen elemek, törzsökös része mégis csak az eredeti finnugor volt. Ennek a törzsökös résznek a nyelve öröklődött évezredekken át ivadékról-ivadékra s él mai napig is a finnugor népek – köztük a magyar – ajakán. Bármilyen idegen elemekkel gyarapodott is tehát a magyarság, annyi bizonyos, hogy az »igazi magyarok« az ős-finnugoroknak egyenes leszármazottjai.” Szinnyei József: *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége*. Budapest, 1910, Franklin-társulat, 53.

9 Vámbéry Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest, 1895.

10 *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk.: Györffy György. Budapest, 2002, Osiris, 256–258; Elter István: *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról*. Szeged, 2009.

11 A kifejezés használatához Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930, MTA.

tével kapcsolatos elméletek többsége a 20. század első felében keletkezett – gondoljunk Gombocz Zoltán történeti és nyelvészeti munkásságára, a Németh Gyula–Ligeti Lajos-féle turkológiai iskolára, Szabó István agrártörténészre vagy Hóman Bálintra. Gombocz Németh Gyulára és Hóman Bálintra is ható modellje,¹² amely a magyar nyelv csuvas és mongol jellegű jövevényszavainak bolgár-török eredetével, az onogur-bolgárok és a 463 körül délre húzódó magyarság több évszázados kapcsolatával, valamint a Kubán vidékén magyar szállásterülettel számolt, kis túlzással egészen a 20. század végéig meghatározta a kutatást. A két háború között a bizantinológiára vagy az orientalisztikára nemzetközi színvonalon művelt nemzeti tudományként tekintettek – hazai és egyetemes összekapcsolása addig nem tapasztalt szellemi pezsgést eredményezett. A Moravcsik Gyula nevével fémjelzett magyar bizantinológia nemzetközi színvonalúvá vált, Ligeti Lajos a harmincas években létre hívta a hazai Belső-Ázsia-kutatást, Harmatta János a negyvenes évek elejétől írott cikkeivel a magyar iranisztikát alapozta meg. Föltűnő az is, hogy korabeli őstörténészeink többsége a budapesti Eötvös József Collegium növendéke volt.¹³ Részben ezeknek a kiemelkedő tudósoknak köszönhető, hogy a magyar tudomány és kultúra mindvégig megőrizte pozícióit. Ne feledjük, hogy a 1945 utáni kutatás maradandó része jelentős részben a két háború között komoly életművet alkotó szak tudósoknak köszönhető, akik az 1945 utáni politikai viszonyok ellenére írták be nevüket a tudománytörténet lapjaira.

Hogy egy sokak számára provokatív kijelentéssel éljek: a két világháború közötti tudományos őstörténetírásban direkt politikai hatások minimális szinten érvényesültek. Amit a két világháború közötti kutatásokról tudunk, nagyrészt a későbbi ideológiai torzításoknak köszönhető. Ha a két világháború közötti őstörténetről esik szó, a közvélemény hajlamos a szélsőjobboldali

12 Gombocz Zoltán: *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink*. Budapest, 1908; uő: A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. *Magyar Nyelv* 17. (1921.), 1–3. sz., 15–21; uő: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. *Századok* 57. (1923), 7–10. sz., 335–355.

13 Gondoljunk a Collegium 1927–1935 közötti jeles igazgatójára, Gombocz Zoltán nyelvészprofesszorra; a két neves orientalistára, Németh Gyulára és Ligeti Lajosra; a leghíresebb Anonymus-kutatóra, Horváth Jánosra; de ide kötődött Moravcsik Gyula, tanítványa, Gyóni Mátyás, s ne feledkezzünk el Pais Dezső, Kniezsa István, Bárczi Géza, Zsirai Miklós és Szilágyi Loránd nyelvészekről sem. A Gombocz halála (1935) utáni nemzedékbe tartozott az ókortudós, iranista Harmatta János és Czeglédy Károly sémi filológus. Őstörténetünk azokat az egykori collegiumi növendékeket is foglalkoztatta, akiknek nem ez volt a fő szakterületük, mint Szekfű Gyula, Mályusz Elemér, Eckhart Ferenc jogtörténész és testvére, a hunhagyományt tárgyaló Eckhardt Sándor. A Collegiumban tanult Perényi József medievista (jelen sorok írójának nem rokona), Hajdú Péter uralista, vagy az 1946-ban fölvetett, ezért történetírásunk más korszakába tartozó Szűcs Jenő is. Megjegyzendő, hogy a két világháború közötti Collegiumból egy vitatott megítélésű alternatív őstörténész is kikerült Baráth Tibor személyében.

kapcsolatot, a turanizmust,¹⁴ a fajelméletet¹⁵ vagy hazai zsidóság korabeli megítélését¹⁶ szóba hozni. A helyzet azonban más volt, mint elsőre hinnénk. A *Kelet iránti őstörténeti érdeklődés*, a török-magyar érintkezések hangsúlyozása vagy a székelység sztyepei származtatása természetesen *nem turanizmus* – ennek alapján a később alkotó Kristó Gyulát is turanistának kellene tartanunk, aki egyik utolsó munkájában Nyugat-Belső-Ázsiából eredeztette a székelyeket!¹⁷ A két világháború közötti kutatásban a finnugor nyelvű, de török kultúrájú és etnikumú magyarság tétele uralkodott. Az elmélet összefoglalását a kultúr-

14 Hazánkban már a 19. elején használatos volt a Turán-fogalom (lásd *Magyarország története II.* Gebhardi Lajos Albert munkáiból magyarázta Hegyi József. Megigazította, és 1803-ig folytatta Kultsár István. Pest, 1803. 262–263). Mindenekelőtt az Irántól északra fekvő közép-ázsiai térséget értették a kifejezésen, de nem sokkal később turániként kezdtek hivatkozni az ott élő vagy régebben megfordult népekre. Még azelőtt, hogy Max Müller 1854-es és 1855-ös munkáiban előállta a „turáni nyelvek” elméletével. A magyar turanizmust a századelő politikai-gazdasági expanzióban is gondolkodó nacionalista irányzatának kell tartunk, mely nem csak támogatókat, hanem szép számú bírálót is szerzett magának. A két világháború közötti turanisták megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy a korabeli *szaktudósok* a török-magyar kulturális rokonság mellett érveltek, vagyis a finnugor kapcsolatot is elfogadó hazai turanizmus nem sokban különbözött a mainstream történelemfelfogástól. Nem ment kivételszámra, hogy a fővárosi tudományegyetem Kelet-Ázsiai Tanszékét 1923-tól 1942-ig vezető Pröhle Vilmos orientalista egy időben a japán-magyar nyelvrokonság gondolatát képviselte.

15 Az első világháború után a tudomány emberei közül főként Méheli Lajos zoológus professzor, a fővárosi tudományegyetem embertani tanszékének 1920 és 1930 közötti vezetője képviselte a fajbiológiai látószöveget. Nézetei ellen Bartucz Lajos (1885–1966) fizikai antropológus emelt szót. Szerinte „tudományos kutatásokat nem szabad a politika és a félremagyarázott fajvédelem szolgálatába állítani” (1926), megjegyezve, hogy „nincs magyar típus és magyar faj, mint ahogyan nincs indogermán, vagy német rassz sem” (1927), vö. Farkas L. Gyula: Az őstörténeti kutatások és a társadalmi közgondolkodás antropológiai (humánogenetikai) szempontból 1919–1931 között Magyarországon. In: *Őstörténet és nemzettudat*. (Szeged, 1991, Balassi, 23.

16 Időről időre felvetődik, hogy Árpád magyarjai között zsidók lehettek, figyelembe véve a kazárok judaizmusra való áttérését. Viták tárgya a magyarok kazároktól valló függése, akárcsak a Kazár Kaganátus kötelékéből kivált kavarak (καβαροι) magyarokhoz való csatlakozása. A téma egyik legjobb korabeli áttekintése: Gyóni Mátyás: Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok. *Magyar Nyelv* 34. (1938), 86–96, 159–168. Megjegyzendő, hogy az írott források ellentmondása és a régészeti bizonyítékok hiánya nem igazolja a kazárok zsidó vallásra való áttérését: Stampfer, Shaul: Áttértek-e a kazárok a zsidó vallásra? *Századok* 153. (2019), 1., 101–122. Vitatott, hogy a zsidóság milyen mértékben képviseltette magát a honfoglalás- és az Árpád-korban. Komoróczy Géza a hazai zsidóság történetéről írott művében már a 11. században nagyszámú zsidót föltételez, akik „szervesen beépültek Magyarország társadalmába” (Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon, 1. kötet*. Pozsony, 2010, Kalligram, 91), holott II. Andráshoz uralkodása előttről nem tudunk a Magyar Királyságban letelepedett zsidó közösségekről. A zsidó kereskedők radanitának nevezett csoportjainak komoly szerepük jutott a 9–10. századi, Európa és a mohamedán világ között zajló rabszolgakereskedésben (Gil, Moshe: *The Radhanite Merchants and the Land of Radhan. Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17 (1976), 3., 299–328; Nazmi, Ahmad: *Commercial relations between Arabs and Slavs. 9th-11th centuries*. Warsaw, 1998). A zsidóság rabszolga-kereskedelemben játszott szerepe történelmi tény. Tényszerűségét nem kisebbíti, hogy sajnálatos módon antiszemita diskurzusokban is helyet kaphatott.

17 Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003, Lucidus, 54.

politikus, középkorász Hóman Bálinttól idézzük: egykor az ősmagyarország a „kelet-európai törökös kultúrközösség” része volt, de „a faji és kulturális rokonság dacára is ellenségként állt szemben az ázsiai nomád-török világgal”.¹⁸ Korai történelmünk törökös, nomád látószöge ma sem vethető el: történelmi tény, hogy török és iráni népcsoportok csatlakoztak a magyarsághoz, elődeink a keresztény állam megalapítása után is kapcsolatban álltak az eurázsiai nomádokkal. Az Árpád-ház sztyepei eredete pedig napjainkban is legitim kérdésfelvetés.¹⁹ A török etnikum két világháború közti túlhangsúlyozása azonban vitákra ad okot: a sztyepei életmód, a mobil állattartás korántsem etnospecifikus, a *török* nem azonos a *nomáddal*.²⁰ A sztyepei népek életmódja nem faji vagy kulturális attribútumokkal, hanem a földrajzi determinizmussal magyarázható.²¹ Tény, hogy Gombocz vagy Hóman írásainak volt egy török–magyar vagy hun–magyar rokonságot támogató olvasata is. Ahogy tény az is, hogy a történetész-társadalom a magyarságot finnugor nyelvűnek tartotta. Ennek Hóman kultúrpolitikai vonalon is nyomatékot adott, például a finnugor néprokonsági ünnepélyek rendezésével. Szintén a finnugor kapcsolatot preferálta Teleki Pál földrajztudós és politikus. A művelt, középosztálybeli rétegekre figyelmeztetően hatott Szeffő Gyula írása, aki a nemzetiszocialista fajelmélettel vetette egybe a turanizmust.²² Emellett a harmincas években divatos fajbiológiai elméleteknek a történészek körében nem volt támogatottsága.²³ Szabályt erősítő kivétel a hungarista Baráth Tibor esete, aki később a magyarság egyiptomi rokonságának hirdetésével jócskán eltávolodott eredeti szakmájától.

Miben hasonlított a két világháború közötti őstörténetírás a korabeli nyugati kutatásra, és miben tért el tőle? A legfeltűnőbb, hogy néhány kivétellel (Hóman Bálint, Deér József, Zichy István) összes őstörténetésznünk nyelvész, nyelvtör-

18 Hóman Bálint: *Magyar középkor*. Budapest, 1938, Magyar Történelmi Társulat, 641.

19 Utóbbi újabb felvetése: Sudár Balázs: A hatalomgyakorlás mint szaktudás. Gondolatok a magyar fejedelemség létrejöttéről. *Magyar Tudomány* 177. (2016), 10., 1237–1242.

20 Vö. Fodor István: Leletek Magna Hungáriától Etelközig. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994, Balassi, 47–65, 50–51.

21 Egy brit földrajztudós 1917-ben megjelent könyve joggal hívja fel a figyelmet a keleti nomádok alacsony számára (ez nem minden őstörténetésznünk számára magától értetődő!), valamint a belső-ázsiai csapadékmennyiség és hőmérséklet szerepére; ugyanő nem tartja véletlennek, hogy a magyarok a Kárpátok által határolt „sztyepei szigeten” telepedtek meg. Fairgrieve, James: *Geography and World Power*. New York, 1917, E. P. Dutton & Company Publishers, 105–106, 109. Ez önmagában mutatja, hogy a mai kutatás mennyiben nem tud újat mondani.

22 Szeffő Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934, 479. Szeffő turanizmust elutasító véleményéhez hozzátartozik, hogy a kora újkor kutatójaként kedvezőtlen véleményű alakított ki az oszmán hódítókról és krími tatár segédcapataikról.

23 A hazai kutatás és szomszéd népek történetírásának „vetélkedése”, hogy melyik népcsoport képes államot alapítani és originális műveltséget létrehozni, időben megelőzi a szociáldarwinizmust és a faji gondolatot. Bár írásom lényegét nem érinti, nem elképzelhetetlen, hogy a jövő történetírása a nyugati kánont másolva egyre több szerzőnél talál majd rasszizmusra és etnicizmusra utaló jeleket.

ténész vagy filológus volt. Honfoglalás kori régészettel nagyrészt két szakember: az 1945 után margóra szorított Fettich Nándor és fiatalabb pályatársa, László Gyula foglalkozott. Valamennyi történészünk, régészünk, néprajzosunk és szakmán kívüli műkedvelőnk a korban divatos nyelvtörténeti modellekhez (lőtartásra utaló kifejezések az ugor korban; földműveléssel kapcsolatos bolgár-török jövevényszavak) rendelte hozzá az általa gyűjtött adatokat. Ez szembe ment a nyugati trendekkel, ahol a történelem előtti korok kutatásában az archeológia töltött be vezető szerepet.

A nulladik év. Szovjetizált őstörténet

A szovjet megszállás és a kommunista parancsuralom véget vetett tudományunk szerves fejlődésének.²⁴ A tudományos elitképzést megszüntették. A múlttal foglalkozó intézményeket felszámolták vagy elfoglalták. A szocialista korszak egészére jellemző volt a kora középkor kutatásának visszaszorulása.²⁵ Óriási károkat okozott a korabeli tudománypolitika forrásellenes szemlélete. A folytonosság hiánya filológiaiailag is megragadható – ezt mutatja Hóman Bálint vagy Deér József mellőzése. A problémát nem egyedül a dogmatikus marxizmus okozta. A szovjet régészetben uralkodó nomádellenes fölfogás hatására a sztyepei kapcsolatok kutatását Magyarországon is margóra szorították. A szovjet történetírásban a sztyepei népek gyakran a szlávság elnyomóiként jelentek meg. Ezzel együtt a hun korig²⁶ vagy egyenesen az újkőkorig²⁷ vezették vissza a közép- és kelet-európai szláv jelenlétet. Magyarországon szovjet mintára kizárólagossá vált a „komplex módszer” alkalmazása: névleg a történeti, nyelvészeti,

24 Az 1945–1948 közötti koalíciós időszakot historiográfiai szempontból nem kezeljük önálló korszakként.

25 „A kora középkor kutatási szervezete szétesett Magyarországon az elmúlt évtizedekben. A történeti Magyarország kétharmada kívül esik a mai határokon és ezzel a kutatás határain is. Az itthoni középkori feltárásokat az esetlegesség jellemzi. Szerencse, ha helyi múzeumba középkorkutató kerül. Ugyanakkor hatalmas pénzek évfordulókra, legújabb kori emlékmúzeumokra.” Glatz Ferenc: Együttélők. *História* 8. (1986), 1. sz., 19. Glatz Ferenc ma is aktuális sorait azért tartottam szükségesnek felidézni, mert a hasonló probléma felvetését manapság politikai támadásként értelmezik.

26 Vö. Barford, Paul M.: *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. Cornell University Press, 2001. 43. Mai napig megjelenik az irodalomban, hogy a Hun Birodalom fennhatósága szláv csoportokra is kiterjedt, akikre a hunok élelmiszeradót vethettek ki (ismeretterjesztő ígérennyel Петрухин, В. Я. – Раевский, Д. С.: *Очерки истории народов России в древности и раннем Средневековье*. Москва, 2004. 146.), holott utóbbi semmilyen írásos forrás nem támasztja alá.

27 A szovjet régészet a neolitikus Tripolje-kultúrát szlávként értékelte. A Szovjetunió megszűnése után a Tripolje-kultúra népét az ukrán tankönyvekben már az ukránok elődjeként írják le: Portnov, Andrej: Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: *Ukrajna színeváltozása 1991–2008*. Szerk.: Fedinec Csilla és Szereda Viktória. Pozsony, 2009, Kalligram, 11–49, 46.

néprajzi és régészeti érvek egymás mellé helyezése, gyakorlatban a nyelvészet primátusa. A kor egyik ünnepezt nyelvésze Moór Elemér (1891–1974), a szegedi tanárképző főiskola német tanszékének második világháború előtti tanára lett, aki a szláv nyelvek szakértőjeként írta be nevét a hazai kutatástörténetbe, bár ennek megfelelő képzettséggel nem rendelkezett. Moór Elemér megkérdőjelezte a régészettudomány történeti relevanciáját: szerinte az uráli népek nem hagytak maguk után sírokat, mert a föld fölé temetkeztek.²⁸

Az 1945 utáni években a diktatúra sorra megszállta a magyar kultúra és tudomány őrhelyeit. Miután a pártállam uralma alá vonta a történészszakmát, 1949-ben a magyar régészet szovjetizálása következett: „az avar–szláv–magyar érintkezés problémája, írott források és ásatások alapján és ezen belül a pannóniai szlávok anyagi kultúrája. Privina településeinek helytörténeti és régészeti vizsgálata. Kutatható Zalavárott, nyelvészek és történészek bevonásával.”²⁹ Az új rendszer a szláv népesség honfoglalás kori s azt megelőző etnikai jelenlétét nagyszabású feltárásokkal akarta igazolni. Az 1950–1951-ben feltárt Somogy megyei fiad-képusztai és az 1952–54-ben feltárt halimbai temető, noha az előbbi ideológiai okokból szlávként határozták meg, ezzel szemben épp a magyarság köznépi rétegére nézve szolgáltat adatokkal. Annak felismerését, hogy a 10–11. századi köznépi temetőkben szlávok helyett magyarok nyugszanak, Szőke Béla régész 1962-es könyve tette szélesebb körben ismertté.³⁰ Azonban még a hetvenes években is jelentek meg olyan írások, melyet a 9. század dunántúli emlékeinek szláv jellegét hangsúlyozták.³¹

A Moszkva által elvárt marxista, szlavofil őstörténet kidolgozását a kecskeméti ügyvédből lett kulcspolitikus, Molnár Erik³² vállalta magára, aki 1949-ben az MTA Történettudományi Intézetének élére került, és még ugyanebben az

28 „...az uráli népek eredetileg nem a földbe, hanem a föld fölé temetkeztek. [...] Sőt ennek a temetkezési módnak a nyomai a honfoglaló magyarok temetkezéseiből is kimutathatók.” Moór Elemér hozzászólása. In: *Az MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 5. kötet. Budapest, 1954, 484–486, 485.

29 Fülepp Ferenc: A magyar régészet öt éves terve. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei* I. Budapest, 1951, MTA, 5–12, 9.

30 Vö. Szőke Béla: *A honfoglaló és kora árpádkori magyarság régészeti emlékei*. Budapest, 1962. – A századelőn és a két világháború között valamennyi régészünk Hampel József álláspontját osztotta (*Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest, 1907, MTA), miszerint csak a magyar elit és katonai kíséret emlékménye köthető a magyarokhoz, míg a magyar köznép régészeti hagyatékát szlávként kell értékelni. Ám az 1945 utáni kutatás – és tegyük hozzá, a szomszédos országok történetírása – aktuálpolitikai szempontokra használta fel ezt a szakmai megállapítást.

31 Cs. Sós Ágnes: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*. München, 1973.

32 Molnár Erik (1894–1966) ügyvéd, történész, kommunista politikus. Az ELTE oktatója, az MTA tagja, 1958-tól 1966-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1944-től kezdve országgyűlési képviselő lett, majd 1956-ig megszakítás nélkül töltött be állami és kormányzati tisztségeket: volt moszkvai nagykövet, népjóléti, külügy- és igazságügyi miniszter, valamint a Legfelsőbb Bíróság elnöke.

évben az ELTE középkori magyar történeti tanszékének vezetője lett. A magyar régészet fentebb ismertetett ötéves terve (1950–1954), amely a kora középkor vonatkozásában a szlávok anyagi kultúrájának feltárását jelölte meg a régészet céljaként, Molnár hatását mutatja.³³ Nem ez az egyetlen hasonlóság, Kosáry Domokos történeti bibliográfiájának első kötete szintén Molnár Erik szellemében íródott – az „őstársadalom bomlásáról” értekező Kosáry maradéktalanul átveszi Molnár terminológiáját és az 1945 előtti szakirodalomhoz való viszonyát, ebben a szellemben ír a szláv–magyar kapcsolatokról is.³⁴ Molnár kötelezően citálandó tekintélyé vált.³⁵ Több, a második világháború előtti korszakból „átmentett” medievista, mint Elekes Lajos vagy Klaniczay Tibor irodalomtörténész közvetve vagy közvetlenül a keze alatt dolgozott. Ugyancsak Molnár vette fel Szűcs Jenőt 1960-ban az MTA Történettudományi Intézetébe. Összegezve: Molnár Erik a kemény diktatúra korának meghatározó történésze volt. Ezt azért is lényegbevágó kiemelni, mert a Molnár által pozícióhoz juttatott nemzedék – akárcsak a későbbi, Molnár munkásságával szimpatizáló szerzők – *mindmáig* a szovjetizált történetírás megtúrt, kívülálló szereplőjének, szakmai függetlenségét őrző tudósnek tekintik őt, aki a Mód Aladár–Andics Erzsébet-klikk áldozata volt. Mi sem áll távolabb az igazságtól! Ahogy Molnár Erik helyet biztosított tanítványainak a gazdaságtörténeti és legújabb korrallal foglalkozó stúdiókban, az őstörténetkutatásban is megtette ugyanezt. 1954–1958 közötti aspiránsa, Bartha Antal³⁶ a tízkötetesre tervezett *Magyarország története* első kötetének szerkesztője és az őstörténeti fejezet írója lett.

Újabban felvetődött, hogy Molnár Eriknek a hazai kutatásokra gyakorolt hatása nem magától értetődő. Álláspontja a polgári történészek körében nem volt népszerű; az őstörténetkutatásban a nyelvészeti paleontológia módszerét nem sikerült meggingatnia; őshaza-konceptióját, miszerint a finnugorok a Szaján–Altaj vidékéről erednek, egy 1953-as vitaülésein Harmatta János, Czeglédy Károly, Hajdú Péter, László Gyula és mások részéről tiszteletteljes, de elutasító bírálat érte.³⁷ Molnárt azért is lehetett kritizálni, mert írása marrista gondolatokat

33 „A dunántúli szláv társadalomban a keresztény egyházi szervezetet szintén az államalapító Pribina állította fel. S ez a szláv egyházi szervezet az alapja a magyar keresztény egyháznak.” Molnár Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig*. Budapest, 1949, Szikra, 140.

34 „A magyar nacionalista történetírás a szlávokat általában, a hazai fejlődésben vitt szerepüket pedig különösen lebecsülte (pl. »államalkotó képesség hiánya« - mintha az állam adott »faji« tulajdonságok, és nem társadalmi fejlődés dolga volna).” Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába 1*. Budapest, MTA TTI, 1951. 36. „Történeti irodalmunk a szláv államokkal kapcsolatban rendszerint a szlávok »államalkotó képességének hiányát« hangsúlyozza ki.” Szentmiklósy Lajos: *Magyar őstörténet*. Budapest, 1942, 108.

35 Lásd Takács Miklós: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. In: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből*. Új sorozat 1. (2006), 67–98, 74.

36 Bartha Antal (1927–1999) történész, a magyar őstörténet kutatója. Az MTA Történettudományi Intézetének, majd Néprajzi Intézetének kutatója, az Etnológiai Osztály első vezetője.

37 Lásd *A magyar őstörténet kérdései*. A Nyelvtudományi Társaság vitaülése, 1953. december 1. Nyelvtudományi Értekezések 5. Budapest, 1955.

tartalmazott. (Napjainkban, az előző rendszer megítéléséről folytatott kultúr-harcok idején az 1953-as disputát már annak példajaként szokás felmutatni, hogy az Akadémia az ötvenes években úgymond „megvédte függetlenségét”.³⁸ Az elképzelés annyiban hibádzik, hogy Molnár Erik önmagában nem képviselte a pártállamot.) A szakmai kritikák hatására Molnár tudományos tekin-télye nem ingott meg – halála után a magyar történelem MTA égisze alatt ké-szülő szintézise eredetileg az ő őstörténeti írásaira támaszkodott volna.³⁹ S nem meglepő az sem, hogy a teljesen más platformon álló László Gyula még a nyolc-vas években sem kerülhette meg, hogy hivatkozzon az 1966-ban elhunyt Molnár munkásságára.⁴⁰

Az őstörténetírás átpolitizálódására jó példa a László Gyulát támadó cikk is. Az őstörténeti és honfoglalás kori kutatásairól ismert régészt a Bartha Antal-Erdélyi István szerzőpáros vette osztúzt alá a legnívósabb régészeti folyó-irat, az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain. Az 1961-ben megjelent cikk az MSZMP Központi Bizottsága népi írókról szóló állásfoglalását idézte László Gyulával szemben. László részt vett és előadott az 1943-as szárszói találkozáson, így kap-csolatba került a népi írók mozgalmával: mindezért a régészre még 1961-ben is *harmadikutas*, sőt *nacionalista*, *faji* eszmék árnyéka vetült⁴¹ (noha a nemzettudat nem azonos a faji gondolattal!). A szerzők 1961-ben is fontosnak tartották meg-jegyezni, hogy László Gyula milyen mélységben hasznosította Molnár Erik őstörténeti munkáit – 1944-ig visszanyúlóan. Hozzáteszik, hogy László részéről „az a tisztelet, amely megnyilvánult a magyar nép iránt, nem terjedt ki a szláv népekre, melyeknek történeti sorsa összefügg a magyar nép sorsával. A mű⁴² ugyanakkor nagyobb tisztelet hangján emlékezik meg akár az avarokról,

38 Felmerült, hogy „Molnár Erik egy szovjet (!) régész könyvére alapozó, téves őshaza-elmé-letét a legsötétebb évben (1953. december 1.) a teljes akadémiai közösség – nemzetközileg elismert finnugristák, orientalisták – egy vitaülésen bírálta meg.” Bálint Csanád: *Szürrea-lizmus, genetika és egyebek: rövid reagálás a „honfoglalók ősei hunok voltak” felvetésre*. 2017. szept-ember 28.

https://hvg.hu/tudomany/20170928_balint_csanad_szurrealizmus_genetika_a_honfoglalok_osei_hunok_voltak_reagalas – Ez félrevezető kijelentés, hiszen Molnár kritikusan – László Gyula, Hajdú Péter – ugyancsak szovjet régészek munkáira hivatkoztak, a pártállamhoz való viszony nem a szovjet régészeti irodalom használatán múltott. Tegyük hozzá: Harmatta János 1970-ben, Czeglédy Károly és László Gyula *sohasem* lett az MTA tagja, így túlzó állítás, hogy az „akadémiai közösség” nyilvánított véleményt.

39 „Molnár E. [kiemelés az eredetiben – P. K.] a finn-ugor és a magyar őstörténet kutatásába és tárgyalásába új ismeretanyagot vont be, módszertanilag kibővítette a kutatás medrét.” Bartha Antal: A magyar történelem problémái 1526-ig. *Történelmi szemle* 11. (1968), 1–2. sz., 105–124, 105.

40 László Gyula: *Őstörténetünk. Egy régész gondolatai néppé válásunkról*. Budapest, 1987, Tankönyv-kiadó, 13, 36.

41 Bartha Antal-Erdélyi István: Népvándorlaskori régészetünk módszertani és elméleti kérdé-seihez. *Archaeologiai Értesítő* 88. (1961), 68–76, 71. – A cikk – címével ellentétben – egyes-egyedül László Gyula írásaival foglalkozik.

42 Az 1944-ben megjelent *A honfoglaló magyar nép élete*.

a frankokról vagy a germánokról és még a szláv családi forma átalakulását is a germán hatásként fogja fel.⁴³ Sokatmondó, hogy még 1961-ben is a szlávok történetére, régészeti hagyatékára tett utalással hangsúlyozták a Szovjetunió iránti lojalitást. Azonban 1961-ben a hasonló ideológiai támadás kevesebbet ért, mint a Rákosi-korban. A forradalomból kimaradó László Gyula 1957-ben katedrát kapott az ELTE bölcsészkarán.

Gyökér, bogyó, fenyőtoboz. Molnár Erik őstörténete

Egy évvel azelőtt, hogy Mód Aladár *400 év küzdelem az önálló Magyarországgért* című könyve megjelent, Molnár Erik ízig-vérig marxista könyvet adott ki. 1942-ben Szentmiklós Lajos álnév alatt, magánkiadásban, *Magyar őstörténet* címmel jelentetett meg egy 116 oldalas írást. Még abban az évben napvilágot látott *A feudalizmus kialakulása Magyarországon* c. kiadványa, majd 1943-ban *Az Árpádkori társadalom* két kötetét tette közzé. Nagy rejtély, hogy a Szovjetunió ellen vívott háború idején a cenzúra miért hagyta ezeket a könyveket megjelenni. Tény, hogy Molnár kiadványait Hóman Bálint, Mályusz Elemér és László Gyula is forgatta. Utóbbi azt is megjegyzi, hogy „sok új szempontot adott Szentmiklós Lajos egyébként elfogult és megfelelő adatrostálás nélkül megírt könyve.”⁴⁴ Molnár Erik tudatosan a két világháború közötti kutatással szemben hozta létre az új időkhöz igazodó kánont. Azzal, hogy tagadta azt a megközelítést, mely a honfoglalás előtti időbe helyezte a magyar etnikum kialakulását: „a magyar etnogenezisnek, a magyar nép kialakulásának zárószakasza a honfoglalás után, Magyarország területén játszódott le. [...] A honfoglalás előtt magyar népről nem beszélhetünk.”⁴⁵ Ez azzal egészül ki nála, hogy a honfoglaló magyar és a helyben talált szláv lakosság egybeolvadásai folyamatának kezdete a 10. század végére esik.⁴⁶ Ez – első benyomásra – időrendi probléma. A középkeletbeli kutatás belügye. De már itt látni lehet annak a gondolatnak a csíráját, mely a nemzetet társadalmi konstrukciónak tekinti. Ugyanez az elképzelés köszön vissza a mai Nyugaton a „kitalált hagyományok” és az „elképzelt közösségek” uralkodó eszméjében. Ha bebizonyosodna az az elképzelés, amely szerint a magyarság *nem* kiforrott és zárt etnikai közösségként érkezett mai földjére, ledöntené a nemzeti azonosságtudat egyik fő tartóoszlopát. Láthatjuk, mennyire hibás az negyvenes-ötvenes évek kapcsán „nemzeti kommunizmusról” beszélni. Historiográfiai szempontból kiemelendő, hogy Molnár nem az 1956-os

43 Bartha–Erdélyi 1961, 72.

44 Lásd László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944, Magyar Élet, 501.

45 Molnár 1949, 170.

46 Szentmiklós Lajos: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1942, Codex, 59; Molnár 1949, 172.

szabadságharcra reagálva állt elő antinacionalista téziseivel,⁴⁷ korábban is ezen az állásponton állt.⁴⁸

Milyen perspektívái lehetnek a szovjetizált őstörténetnek? Hogyan tölthető ki a paleolitik vadász népek és az Árpádok királysága közötti intervallum? Molnár Erik válasza, az „osztály nélküli társadalom” tézise évezredek különbségén siklik át. „Élelmüket az ősi finnugorok és ugorok lényegében vadászattal, halászáttal és bogyók, rügyek, gyökerek, fenyőtobozmagvak, valamint erdei méhek mézének gyűjtésével termelték”⁴⁹ – írja Molnár, figyelmen kívül hagyva a nyelvészet eredményeit, mely szerint a magyarság már a török népekkel való kontaktus előtt lovas nép volt. A szerző Friedrich Engels és Lewis Henry Morgan írásait tekintette etalonnak – a két 19. századi szerző részben a természeti népek, részben a Tacitus-korabeli germánokról fennmaradt topikus adatok alapján vázolt fel egy általánosan érvényes fejlődésmodellt. Molnár úgy véli, az ősmagyarok esetében az osztály nélküli társadalomból két átmeneti alakzaton, a „katonai demokrácián” és a „nomád feudalizmuson” át vezetett a fejlődés útja a nyugat-európai értelemben vett feudalizmusig.⁵⁰ Szerinte a magyar államalapítás előtt a nomád „pászortársadalom” valamennyi férfit fegyverforgató volt. (A nemzet-tudat-vitát kezdeményező Molnár Erik nem gondolta végig, hogy elmélete egyes vonásaiban megegyezhet akár a nemesi nacionalizmussal, akár a honvédő parasztság gondolatával. Két olyan elmélettel, amelyet máskülönben elutasított.) Maga a problémafelvetés politikai hatásokra megy vissza. A szovjet történetírás az eurázsiai nomádok vonatkozásában is érvényesnek tekinthette az ötös formáció elméletét: történelmük során a nomádoknak is át kell haladniuk az ősközösség, a rabszolgatartó társadalom, a feudalizmus, a kapitalizmus és a szocializmus állapotán. Így vált kizárólagossá a nomád feudalizmus hipotézise, amelynek használatát 1945 után a magyar őstörténet vonatkozásában is hivatalossá tették.⁵¹ Annak ellenére is, hogy a magyarság nomád mivolta nem bizonyított.⁵² A 13. századi mongolok társadalmát hivatalosan „kora feudális” lett, míg az Oszmán

47 Felmerült, hogy a nemzettudatvita kezdeményezése a hatalmi pozícióit veszített történész politikai helyzetkedéséből következett volna: Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2008, Osiris, 526–527.

48 Ennek fényében különösen érdekes az akkor még a népfrontgondolathoz igazodó Molnár 1942-es kijelentése, melyről a historiográfusok nem vesznek tudomást: „A magyar történet [...] nem idegen intézmények átvételéből áll. A magyar történet *magyar* [kiemelés az eredetiben – P. K.] történet és nem idegen befolyások érvényesülésének története.” Szentmiklósy Lajos: *Magyar őstörténet*. Budapest, 1942, Magánkiadás, 116.

49 Uo. 9. A szakmai tisztesség megköveteli, hogy hozzátegyük: Molnár nyelvészeti írásokra építve, de a nyelvészekkel szemben alakította ki fenti álláspontját.

50 Szentmiklósy Lajos: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1942, Codex, 7.

51 Noha a magyar történészek bizonytalanok voltak a kifejezés használatát illetően, vö. Bartha Antal: Kelet-Európa és őstörténetünk. *Valóság* 12. (1969), 12. sz., 64–73; 64–68.

52 Vö. Takács Miklós: A 10. századi magyar-szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése című könyvéről.) *Századok* 131. (1997), 187–215.

Birodalomnak a „hűbéri” mivoltát illet hangsúlyozni. Noha a valóság ellentmondott az elméletnek: a Mongol Népköztársaságban úgy épülhetett a szocializmus, hogy az országban azelőtt kapitalizmus csak nyomokban létezett.

Molnár Erik felvetéseinek köszönhető, hogy Szűcs Jenő komoly írásokat szentelt a nemzettudat historikumának. Megjegyzendő, hogy Szűcs Jenő művei jóval megosztóbbak, mint azt a legújabb korról foglalkozó eszmetörténetek elképzelik. Szűcs nemzettudatról szóló írásaiban éleslátó megállapítások és szubjektív, esszéisztikus benyomások keverednek, és nem mindig derül ki a szerző valódi gondolata sem. Egy 1970-es írásában például úgy fogalmaz, hogy a honfoglaló magyarok a mai országterületen *szláv államalakulatokat* vertek szét; ugyanitt arról ír, hogy a középkorban nem beszélhetünk mai értelemben vett államról; a középkori francia monarchiát a középkori Magyar Királysággal veti össze, holott utóbbit sohasem jellemezte a franciaországihoz hasonló politikai-területi széttagoltság; Szűcs a „csehszlovák nemzetkonceptiót” a huszitizmusra vezeti vissza,⁵³ holott a csehszlovákizmusnak lényeges eleme a Nagymorávia-mítosz, melyet meg sem említ. Szűcs munkásságát alapvetően meghatározta evolucionista felfogása: azáltal, hogy a törzsi, nemzetiségi és nemzeti identitás egymásutániságával számol, akaratlanul is emlékeztet Lewis Henry Morgan rendszerére, aki megkülönböztette a vadság, a barbárság és a civilizáció állapotát.⁵⁴ Ehhez képest meglepőnek tűnhet, hogy Szűcs Jenő 1970 utáni írásaiban Benda Kálmán tanulmányaihoz hasonló álláspontra helyezkedik az etnikai közösségek „élettartamával”, a prencionalista tudat megtartóképességével kapcsolatban.⁵⁵

Bár Molnár Erik munkássága Bartha Antalra és Szűcs Jenőre is hatott, őstörténeti felfogását a nagy karriert befutott szegedi kutató, Kristó Gyula folytatta tovább. Bizonyosságul szolgál, hogy Kristó még a kilencvenes években is ragaszkodott a döntően szlávok által benépesített 10. századi Kárpát-medence képzetéhez, a szlávok létszámát a magyarok másfél-két és félszeresére téve.⁵⁶ Hasonlóan Molnárhoz, Kristó az első ezredforduló környékére datálta a szlávok elmagyarodásának kezdetét. Kristó történeti téziseit szintén nyelvészeti argumentummal támogatta meg.⁵⁷ Akár a politikus-történetíró szemléletében, Kristó írásaiban is központi helyet kap az *alap* és a *felépítmény*. 1996-ban még így

53 Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge (hozzászólás egy vitához)*. Budapest, 1970, Akadémiai, 31, 40, 16, 18, 22–23. – A tanulmány 1968. február 27-én tartott előadásának írott változata.

54 Morgan, Lewis Henry: *Ancient Society*. New York, 1877, Holt.

55 Szűcs a csángók példájára hivatkozik: Szűcs Jenő: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. *Magyarságkutatás*, 1987, 11–26; vö. Benda Kálmán: *Die Moldau-Ungarn (csángó) i. m. 16–17. Jahrhundert. Süüdost-Forschungen* 47. (1988), 37–86.

56 Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szeged, 1995, Szegedi Középkorász Műhely, 136, 143–144.

57 Kristó a magyar királyi udvarban használatos *udvornich* szót a kárpát-medencei szlávoktól eredeztette: Kristó Gyula: Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134. (2000), 3–44, 36. Noha az államalapítás előtti Kárpát-medencében nem létezett királyi vagy fejedelmi udvar!

fogalmazott: „a nomadizmus nem foglalkozási ág, hanem a társadalom létformája, minden ennek rendelődik alá. [...] A nomadizmus rendszere abban a mértékben kezdett háttérbe szorulni, amennyiben elvesztette társadalmi alapját.”⁵⁸ Túlzás Molnár Erik és Kristó Gyula közé egyenlőségjelet tennünk, hisz utóbbi a magyar medievisztika jeles személyisége – azonban a közvetlen hatás filológiaiilag is kimutatható.⁵⁹ Igaz, Kristó nézetei az évtizedek alatt kisebb-nagyobb változásokon estek át. 1980-ban kiadott művében még a 10. századi magyarság hadjáratait párhuzamba állította Európa kora középkori népeinek háborúival. Ami azonban a forrásfelhasználást, kutatómódszertant illeti, Kristó nem tud elszakadni az ötvenes évek sablonjától: „A vikingek mellett más, a feudalizmus felé tartó népek példájára is hivatkozhatunk. [...] Ez a katonai jelleg egyaránt megfigyelhető a germánoknál (frankoknál), a vikingeknél, a szlávoknál, a magyaroknál, sőt megfigyelhető a »nomád feudalizmus« körébe vont népeknél, a kazároknál, a mongoloknál és másoknál. [...] Morgan katonai-demokrácia-elméletét építette tovább Friedrich Engels.”⁶⁰ A Molnár által adaptált katonai demokrácia tézise visszás. Nem bizonyítható, hogy a keleti sztyeppékről származó magyarság a vikingekhez hasonlóan élte volna az életét. Az 1000. év előtt Nyugat-Európában *sem* létezett klasszikus feudalizmus, így a viking vagy nomád feudalizmusról való eszmeifuttatások érvényüket veszítik. Molnár Erik és Kristó Gyula példája arra is rávilágít, mekkora visszásságokkal járhat a kutatásra nézve, ha egy nagy munkabírású, megfelelő önreprezentációról gondoskodó, de preconcepciókkal küzdő szerző szakmai tekintélyhez és korlátlan publikációs felülethez jut.

Kuruc–labanc viták a kádári időkben

1974-ben a hatalom évek óta nem látott készültséggel várta március 15-ét. Nem ok nélkül: a 20. század hetvenes éveiben a forradalom napján rendszeresen összetűzésre került sor a spontán megemlékezések résztvevői és a pártállam hatóságai között – 1973-ban épp az ELTE bölcsészhallgatóinak emlékezése került célkeresztbe. Jellemző, hogy 1974. március idusán Budapesten félezernél is több embert vettek őrizetbe.

Három nappal korábban, 1974. március 12-én Komoróczy Géza előadást tartott az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Hallgatóságát meglepve kijelentette, hogy az áltudományos sumer–magyar rokonságelmélet képviselői, hazai terjesztői az 1956-os emigrációhoz kötődnek: „A kronológia teljesen egyértelmű: a sumer–magyar nyelvrokonítás magyarországi ostroma az 1960-as évek derekán

58 Kristó Gyula: *Honfoglalás és társadalom*. Budapest, 1996, MTA TTI, 63.

59 Ezen az állásponton van Makkay János: *Hungaroslavica*. [A szerző magánkiadása], 1997.

60 Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980, Magvető, 398, 421, 407. – A „katonai demokrácia” kapcsán Molnárra hivatkozik: uo. 419.

kezdődött. [...] Az a közeg, amely a sumer–magyar rokonság eszméjét végül is befogadta, majd hangosan terjeszteni kezdte, s végül Magyarországra is eljuttatta, csak 1956–57-ben »szakadt külföldre«.⁶¹ A hivatalos fölfogást nem(csak) a tengerentúlon terjedő áltörténetírás zavarta, hanem az elmélet nacionalista aspektusa is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a vezető tudománypolitikusok élesen szembe kerültek a magyar nemzeteszmeivel. Gyanújukat, nemtetszésüket tovább növelték a fentebb említett megmozdulások is. Ebben a légkörben könnyű volt kapcsolatot találni a magyar nacionalizmus és a *kettős honfoglalás*⁶² elmélete között. A neves régészprofesszor, László Gyula szerint a magyarok két hullámban szállták meg a Kárpát-medencét – az első beköltözésre az avar korban, azon belül a 7. század utolsó harmadában kerülhetett sor.⁶³ Elmélete nagy népszerűségnek örvendett a nemzeti értelmiség körében. Nem sokat váratott magára, hogy a kettős honfoglalás elmélete, valamint a nacionalistának tartott sumer–magyar rokonítás⁶⁴ között összefüggést találjanak. Az alaphangot az egykori Molnár-aspiránsnak, Bartha Antalnak a korabeli pártlapban, a *Népszabadságban* közölt cikke adta meg: „A kettős honfoglalás megalapozatlanságának eszmei következménye, hogy a dákoromán kontinuitás illúzióját, valamint egyes szláv történészek elfogultságait a magyar népi folyamatosság látomásával tetézi a Kárpát-medencében. S velük közös eszmei törő ered. [...] Komoly fogalomvétel, amikor László az elképzelését övező előítéletekben nemes honszerelmet vél. [...] Jó szándékot tétélez fel azoknál, akik a fajvédő »turánizmus« eszközévé züllesztik a tudományt, és őstörténet ürügyén százazrek magyarságát tagadják.”⁶⁵ Még a hetvenes évekbeli Magyarországon

61 Komoróczy Géza: A sumer–magyar nyelvrokonítás. (Adalékok egy jelenség természetrajzához.) *Nyelvtudományi közlemények* 78. (1976), 1. 3–38, 5.

62 Noha már Vámbéry Ármin (1832–1913) Kelet-kutató és Nagy Géza régész (1855–1915) is felvette, hogy már a honfoglalás előtt is élhettek magyar csoportok a Kárpát-medence területén.

63 Könyv formájában: László Gyula: *A „kettős honfoglalás.”* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1978. Hogy egyesek számára a kettős honfoglalás gondolata a szkíta–magyar vagy sumer–magyar rokonsággal mutat hasonlóságot, abban nagy szerepe van Bakay Kornél középkoros régész rendszerváltás után megjelent írásainak (aki a nyolcvanas években még ellenezte a kettős honfoglalás elméletét). Maga László azonban sohasem állított ilyet.

64 Egy 1968. január 13-án kelt, Pamlényi Ervin beszervezését tartalmazó állambiztonsági dokumentum szerint „A »Sumér« fn. jelzés személyi vonatkozásban a Történettudományi Intézet egyik dolgozóját – Schütz Ödönt – is érinti. Arra utaló adataink vannak, hogy egyes nyelvész körök fajelmélet alapján a magyarság sumér eredetét akarják bizonyítani. Schütz Ödönnek jó kapcsolata Dénes Sinor USA állampolgár, aki az emigrációban élő fenti személyek támogatója.” Idézi: Óze Sándor: *Történészek az állambiztonság célkeresztjében. Benda Kálmán megfigyelése.* Budapest, 2014, Hamvas Intézet, 116. Fontos megjegyezni, hogy a turkológus, arménista Schütz Ödönnek (1916–1999) tudomásom szerint nem volt köze a sumer elméletekhez. A sumer kapcsolat még kevésbé igaz az uralisztika, finnugrisztika és altajisztika nemzetközi szaktekintélyre, Sinor Dénesre (1916–2011).

65 Bartha Antal: Feltételezések és igazságok. László Gyula: Régészeti tanulmányok. *Népszabadság*, 1977. augusztus 13., 7. – Bartha „szláv történészek” alatt vélhetően a csehszlovák Nagy-morávia-elméletre gondolt.

is szokatlan, hogy egy tanszékvezető egyetemi oktatót a fajelmélettel összefüggésbe hozzanak. Bartha az 1977. évi *Magyar Tudomány*ban így fogalmaz: „A dákoromán kontinuitás, magyar őstörténeti viszonylatban pedig a kettős honfoglalás, a sumér–magyar rokonítás, a honfoglalástól évezrednyire távoli őssugorokkal és ugor–magyarokkal azonosítottak vélt régészeti műveltségek emlegetése, közös töről erednek.”⁶⁶ A sumer felvetés már csak azért is visszás, mert ugyanaz a kiadó, a Magvető hozta le a kettős honfoglalásról szóló könyvet, mint Komoróczy Géza *Sumer és magyar?*, akárcsak Puszta János *Az ugor–török háború után* című munkáját. Bár Bartha kritikája stílusát tekintve az ötvenes évek rosszízű vitáira emlékeztet, sokkal inkább tartható a kilencvenes évekbeli médiaháború előszelének: a cél már nem a hivatalos, kanonizált álláspont védelme, hanem a párhuzamosan létező tudományos nézetek nagy nyilvánosság előtti tetemre hívása. Ugyanitt feltűnik a későbbi diskurzusok fejevere, az *elhatárolódásra készítés* – bár a régészprofesszor nem antiszemita, olyanokkal vállal közösséget, akik „százazrek magyarságát tagadják”.

Historiográfiai érdekességként említem meg, hogy a kettős honfoglalás nacionalista interpretációira három, az MTA Történettudományi Intézetében dolgozó történész, Pach Zsigmond Pál, Benczédi László és Szász Zoltán 1985-ös tanulmánya is utal: szerintük „a közvélemény bizonyos szektorai” egyes „őstörténeti teóriákat (pl. a »kettős honfoglalás« feltevését, amely egyes pbublikációkban [sic!] már egyenesen hétszeres honfoglalássá bővül) hajlamosak a dáko-román vagy a nagymorva elmélet ellenpontjaként üdvözölni. [...] Ugyanebbe a jelenségkörbe tartozik az un. sumerológia, azaz a sumér–magyar rokonság feltételezése...” A magyar nemzettudat károsnak ítélt jelenségeire a fenti tanulmány alapján az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1986. január 21-én tartott ülése is kitért.⁶⁷ A Pach Zsigmond Pál és kollégái által jegyzett írás abból a szempontból is jellemző a korra, hogy a három szerző egyike sem volt őstörténész.

„Természetesen nem akarjuk a »kettős honfoglalás« hipotézisét és a »sumér eredetű ősmagyarok«-ról alkotott tévtant egy szinten kezelni”, jelenti ki 1986-ban Erdélyi István, az MTA Régészeti Intézetének korabeli munkatársa, mégis sokatmondóan egymás mellé helyezi a két elméletet. Megjegyzi, hogy a kettős

66 Bartha Antal: A dákoromán kontinuitás problémái. *Magyar Tudomány* 84. (1977), 2. sz., 156. Bartha cikke önálló hatástanulmányt érdemelne. A rohamosan romló magyar–román kapcsolatok idején a szerző a hivatalos román történetírás bírálatára vállalkozott, de az elvtársi internacionalizmus jegyében nem mulasztotta el a szerinte hasonló magyar tendenciákat mellé helyezni. Figyelmen kívül hagyva, hogy az utóbbiak Magyarországon a történettudomány professzionalizálódása óta sohasem élveztek állami szintű támogatást.

67 Pach Zsigmond Pál – Benczédi László – Szász Zoltán: A nemzeti tudat hazánkban, a nemzeti-nemzetiségi kérdés korunkban. (Zárótanulmány.) *Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete*, 1985. március 18., 56. Vö. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. január 21-i üléséről. Tájékoztató jelentés „A nemzeti tudat hazánkban, a nemzeti-nemzetiségi kérdés korunkban” című kutatási témáról, 126. MNL OL M-KS 288-41/459. ő. e.

honfoglalás felvetése „külső, politikai jellegű megnyilvánulások miatt történt”.⁶⁸ Hasonló gondolati paneleket találunk egy szintén 1986-os írásban. László Gyula tanítványa, a Kristó Gyulával is munkakapcsolatot ápoló Bálint Csanád régész, a sztyeppei régészet nemzetközi színvonalú művelője az MTA Filozófiai Intézetének megbízásából készítette el *A régészet mint nemzeti tudomány néhány közép- és kelet-európai országban* című tanulmányát – noha a szomszédos „testvéri országok” nemzeti régészetét kritizáló fejezetek kéziratban maradtak. Úgy tartja, a kettős honfoglalás „társadalmi fogadtatásának elemzését – hasonlóan a sumér–magyar rokonság fantazmagóriájához – szociológiai probléma lévén, e sorok írója nem tartja feladatának”, azonban „egyetérthetünk azokkal, akik a széles olvasóközönség iránta megnyilvánított rokonszenvében részben nacionalista színezetet is látnak”. Ugyanakkor Bálint nem tartja László Gyulát nacionalistának, elismerően szól 1943-as szárszói előadásáról és a hitleri törekvésekkel való szembenállásáról (mindezt 1986-ban!).⁶⁹ A szerző kutatástörténeti áttekintésében felmenti a magyar archeológiát a „szlávellenesség” vádjá alól; nem hagyva ki azt sem, hogy a magyar „uralkodó osztály” is felelős lehet a szomszéd népek historizáló nacionalizmusáért: „a trianoni országvesztés után az uralkodó osztály túl sokat hangoztatta az elvesztett területekhez fűződő »ezeréves jogot« (mintha pl. 1200 vagy 800 év jobb vagy rosszabb irányba befolyásolhatta volna a győzteseket!). Nem csodáltnivaló, hogy szomszédainknak idővel eszébe jutott: a honfoglaló magyarok az ő őseik földjét hódították meg egykoron.”⁷⁰ Ezzel szemben a csehszlovák, a szerb és a román delegáció az első világháborút követő béketárgyalásokon történelmi érvekkel támasztotta alá területi igényeit, ami időben megelőzi Trianont. A magyarok és a szomszéd népek múltért folytatott harca ennél is régebbi: már Prágai Kozma 12. század eleji krónikájában megjelenik Morvaország magyarok, németek és lengyelek általi feldarabolása,⁷¹ amikor a magyar és cseh nacionalizmus nem is létezett.

A nyolcvanas évekre László Gyula elmélete elvesztette korábbi varázsát: az olyan jeles (és nem marxista!) szerzők, mint Györffy György,⁷² Ligeti Lajos és

68 Erdélyi István: *A magyar honfoglalás és előzményei*. Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó, 136, 131.

69 Természetesen ez nem zárja ki László nacionalizmusát vagy patriotizmusát: sokan nemzeti alapon ítélték el harmincas–negyvenes évekbeli német terjeszkedést. De 1945 után a háború alatti jobboldali németellenességről nem vettek tudomást, vagy egyes képviselőit megkísérelték a baloldali kánonba illeszteni (gondoljunk Bajcsy-Zsilinszky Endrére!). Vagyis egy látszólag apolitikus területen, a kora középkori régészet historiográfiájában sem kerülhet meg a politika.

70 Bálint Csanád: A magyar régészet és a nacionalizmus. In: *Hungaro–Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Wacław Felczak 70. születésnapjára*. Szerk.: Gy. Kiss Csaba – Kovács István. Budapest, 1986, MTA ITI, 166, 168, 171.

71 Lásd *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Hrsg. Bretholz, Bertold. *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova series 2. Berlin, 1923, I. c. 14, 33.

72 Ezzel kapcsolatos véleményét napjainkig citálják, lásd Györffy György: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében (részlet). In: *Honfoglalás*. Szerk.: B. Szabó János – Sudár Balázs. Budapest, 2018, Osiris, 372–382.

Bóna István szakmai kritikája egy időre levette a napirendről a kettős honfoglalás kérdését. A teória ellen szól, hogy a 9. századi Kárpát-medence népességének nyelvét nem ismerjük. Vita tárgya, hogy a régészeti leleteket miként interpretálhatjuk. De a vita háttérében nem csak az „avar-magyar kontinuitás” igaz vagy hamis volta állt.

Bartha, Bálint, Erdélyi és mások írásaiból kiderül, hogy többen László elméletének politikai következményeitől, társadalmi hatásától tartottak (*argumentum ad consequentiam*). Feltűnő az is, hogy kifejezetten az áltudományos sumer-magyar elméletekhez hasonlították László tézisét (nem a középkori hun-magyar azonossághoz). A bírálatok mögötti koncepció a „történetírásunk nacionalista maradványairól folytatott” vitára emlékeztet. Bartha Antal a magyar őstörténet kapcsán nem véletlenül emeli ki, hogy a régészeti leletanyagban nem lehet kimutatni *nemzeti ismérveket*: „De nem egyes nemzeti kultúrák kontúrajait adatolják a régészeti kultúrák, sem a régészeti kultúrákat népekre, sem a népeket régészeti kultúrákra vetíteni nem lehet.”⁷³ Vagy ahogy Bálint Csanád több ízben kifejti: a 20. század második felének közép-európai kutatását a *szélsőséges etnoarcheológia* jellemezte.⁷⁴ (Az etnoarcheológia nem etnikai régészetet, hanem régészeti néprajzot jelent – mellesleg Nyugaton is jelen van.)⁷⁵ Bálint 2003-ban úgy vélekedik, hogy a kettős honfoglalás elméletével „a magyar tudományosság mégiscsak benevezett a »ki volt itt hamarabb?» című, valójában megmosolyogtató játékba”.⁷⁶

Összegzőként mit mondhatunk a pártállami időkről? A szocialista rendszer tudománypolitikáját terheli az ókortudomány és a medievisztika háttérbe szorítása, a latin nyelvoktatás kivéreztetése, a forráskiadás visszaesése, egyes évtizedekben a régészeti feltárások finanszírozatlansága. (És bármennyire „professzionizálódott” is a marxista kutatás, a középkor- és óorkutatás presztízse napjainkig nem állt helyre.) Az előző rendszer őstörténetkutatása két részre osztható: a negyvenes évektől a hatvanas évekig tagadhatatlan politikai kontroll mutatható ki. A hatvanas évektől a nyolcvanas évekig a hatalmi beavatkozás a politikai ellenzékhez köthető írások cenzúrájára és az „eltévelyedett” értelmiségiek „írásos figyelmeztetésére” korlátozódik. Fontos hozzátennünk, hogy a magyarság eredetének kutatása sohasem bírt akkora jelentőséggel, mint az

73 Bartha 1988, 50. – Nem tudni, mit ért a szerző az őstörténet kapcsán *nemzeti kultúra* alatt. A magyar honfoglalás korában és azt megelőzően nem beszélhetünk *nemzetekről*, csak etnikumokról, amelyek hosszú századok alatt nemzetekké válhattak! Érdekes, hogy a fenti esetben nem a nemzeti gondolat hívei, hanem a baloldali antinacionalisták azok, akik anakronisztikusan használják a nemzet fogalmát.

74 Bálint Csanád: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, 2004, Balassi, 50–51. – Feltűnő, hogy a szerző a *közép-európai*, és nem a kelet-európai vagy a balkáni régészetet tekinti szélsőségesnek.

75 Például megjelenik egy *Ethnoarchaeology. Journal of Archaeological, Ethnographic and Experimental Studies* című folyóirat is!

76 Nacionalizmus és régészet: Lukácsi Béla beszélgetése Bálint Csanád régésszel. *Magyar Tudomány* 109. (2003), 6. sz., 758–763, 762.

aktuálpolitikai vonatkozású új- és legújabb korai kutatások, ezért a felületes szemlélődő számára úgy tűnhet, hogy a Kádár-kor *laissez-faire* kultúrpolitikát képviselt. De számolni kellett megkötésekkel: a vezető kutatókat óvatosan lehetett kritizálni, nem volt megengedett a szovjet tudomány bírálata, s mindegyiknél ügyelni kellett a *szomszéd népek érzékenységre*. Érdekesség, hogy 1989-et követően megszorodnak a korábbi kánonnal szemben álló, a kettős honfoglalás kérdését és a honfoglalás kori magyar–szláv érintkezést újratárgyaló munkák, a témában addig nem publikáló hivatásos kutatók tollából is. Mivel 1989 előtt kevesebben érintették a témát, ez arra utalhat, hogy a konkrét cenzúra mellett létezett informális cenzúra is.

Az őstörténetkutatás napjainkban, nemzetközi kitekintéssel

A rendszerváltoztatást követően az addigi kánonnal szemben álló elméleteket politikai alapon hiteltelenítő kollégák részéről az önreflexió elmaradt. A történelem iránt fogékony közvélemény egymással élesen szemben álló székértáborokra oszlott, amelyekre a hétköznapi szintjén „akadémiai” és „alternatív” őstörténetírásként utalnak.⁷⁷ A megosztottságot tovább növelte az újból fellángoló népi–urbánus vita is. A Nyugat-orientált elitekkel kapcsolatban álló tudósok jellemzően az áltudományok előretörésétől tartanak. A jobboldalon ezzel szemben rendszeresen felmerül az elmaradt tudományos rendszerváltozás igénye. A társadalmi kritikákra válaszul az akadémiai értelmiség még jobban összehátrált sorait. Ide sorolható az MTA Régészeti Intézetének 1994 és 2012 közötti igazgatója, Bálint Csanád kijelentése, miszerint a szocialista diktatúra tudománypolitikája semmilyen hatást nem gyakorolt a hazai bölcsészetre: „Nem volt, nincsen politikai nyomás, még a Rákosi-korszakban sem. [...] Az »akadémiai közösség« sosem tarthatna fenn hibás nézeteket, mert minden tévedés a világ minden pontjáról azonnal kritikában részesül.”⁷⁸

Az akadémiai álláspontot, mely szakmabeliek és szakmán kívüliek konfliktusaként tünteti föl a magyar eredetvitákat, túlzottan leegyszerűsítőnek, elemeiben kimondottan rosszindulatúnak tartjuk. Először is: a szakmabeliek között komoly belső ellentétek vannak, másrészt a hozzáértők köre nincs definiálva. Nyelvészeti oldalról nem egyszer felmerült (a szerző munkásságát ismerve túlzóan és rosszhiszeműen), hogy Szabados György medievista, a 2017

77 Noha az Akadémia-ellenesség, mint politikai alapállás időben megelőzi a rendszerváltást és a diktatúra korát. Már Szekfű Gyula írása, *A száműzött Rákóczi* (1913) után viták keresztüztübe került a könyvet megjelentető MTA, melyet a közvélemény jelentős része történelemhamisítással és hazaárulással vádolt.

78 Bálint Csanád: *Szürrealizmus, genetika és egyebek: rövid reagálás a „honfoglalók ősei hunok voltak” felvetésre*, i. m. – A régész akadémikus kijelentése meglepőnek tűnhet, mert éveken keresztül antikommunista meggyőződését hangsúlyozta, az ellenzéki Felczak-émlékkötetben közölt írást, ráadásul a nyolcvanas években a szovjet régészetet is kritikával illette.

végén létrehozott László Gyula Intézet vezetője nem szakértője az őstörténet-kutatásnak.⁷⁹ Az, hogy nyelvészeti kérdésekben elsősorban nyelvészek illetékesek, vitathatatlan. Ugyanakkor érthetetlen, hogy egy középkorászt avatatlannak minősítsenek társtudományok művelői a 9–10. század, a magyarság vándorlásának és honalapításának időszakára szempontjából. Érdekes módon nincs ilyen probléma akkor, ha az őstörténet aktualitásáról új- és jelenkorászok értekeznek – gondoljunk Romsics Ignác⁸⁰ és Gerő András⁸¹ írásaira vagy arra, hogy 2019-ban Gyurgyák Jánost szólaltatják meg őstörténeti szakértőként.⁸² De a rendszerváltoztatás előtt született olvasóim talán emlékezhetnek arra az 1996-ban megtartott akadémiai őstörténeti konferenciára is, melyet Hanák Péter előadása zárt le. Érdekesség, hogy az MTA 2012-ben megalakult Őstörténeti Témacsoportjának vezetője, Sudár Balázs oszmanistaként szerzett elismerést, az MTMT adatbázisában kora újkoros történészként szerepel; ezzel együtt az őstörténetkutatásnak elismert művelője.

Ugyanitt fel kell hívni a figyelmet a magyar őstörténetírás politikai rendszerektől és paradigmáktól függetlenül létező sajátosságaira. Úgy látjuk, hogy a fősodorbeli kutatás ellentmondásos, szakmailag vitatható hipotéziseivel nem látványos tudósvitákban számolnak le, hanem illedelmesen megfélemlenek a Köztünk Élő Nagy Elődök divatjamúlt elméleteiről.⁸³ Nem ritka, ha a jótékony utókor elfeledkezik egy neves tudós botlásairól, s csak a jót hangsúlyozza – mint az iskolalapító középkorász, Kristó Gyula példája mutatja. Szűcs Jenő esete arra világít rá, hogy a retrospektív kánon miként igyekszik a marxizmustól elhatárolni a közelmúlt marxista szerzőit. A múlt szereplőinek megítélése gyakran ma is a szakmai kötelekeztől függ. A tisztító viták elmaradása többet árt, mint használ – ennek következtében a szélesebb közvélemény monolitikus egészként gondol az akadémiai szférára, figyelmen kívül hagyva belső törésvonalait.

Fontos megjegyezni, hogy a magyarság sztyepppei vagy finnugor sajátosságainak hangoztatása önmagában *nem azonos* a jobboldali-baloldali vagy a kon-

79 Zegernyei [Klima László]: Leszámolás a finnugor elmélettel (1. rész). 2011. október 11. <https://www.nyest.hu/renhirek/leszamos-a-finnugor-elvelettel-1-resz>.

80 Romsics Ignác: A magyarok eredete. Bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. *Magyar Tudomány* 175. (2014), 5. sz., 514–561.

81 Gerő András: *Nemzeti történelemkönyv*. Budapest, 2013, Habsburg Történeti Intézet.

82 https://hvg.hu/360/201902__magyarsagkutato_intezet__alternativ_ostortenet__kasler_hobortja__mik_vogy_muk

83 Róna-Tas András nyelvész akadémikus két évtizeddel korábbi érvelése szerint a hatti *Estan*, illetve az utóbbiból kialakult hettita *Istanu* 'Nap, napisten' neve kaukázusi és kazár közvetítéssel került a magyarokhoz, s ebből származik Isten szavunk: Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, Balassi, 1997. 159. Róna-Tas rendhagyó gondolatát kollégái megértő hallgatással fogadták, annak ellenére, hogy etimologizálása egyeseket a sumer–magyar nyelvészkedésre emlékeztethet. Miközben László Gyula vitapartneri a hetvenes és a nyolcvanas években egy percig sem haboztak, hogy elővegyék a sumer kártyát!

zervatív-liberális törésvonallal – sem a magyarok nomád fegyverforgató mivoltát hangsúlyozó Kristó Gyula, sem a Szaján-Altaj vidéki őshazában gondolkodó Molnár Erik nem vádolható jobboldali elfogultsággal. Vannak nehezen besorolható kutatók is, mint a liberális értékvilághoz húzó, Nyugat-orientált, a magyar kulturális nacionalizmust a politikai sajtóban kritizáló Engel Pál, aki kollégáit meglepve a kettős honfoglalás *mellett* érvelt.⁸⁴ Ebből következik, hogy a kétpólusú őstörténeftelfogás sok szempontból vitatható, a történeiszviták nem minden esetben írhatók le a leegyszerűsítő bal-jobb megosztottsággal, annak ellenére sem, hogy a magyar őstörténet politikailag érzékeny terület.

Az akadémiai világ politikai elfogultságának ismételtetésén túl számot kell vetni azzal, hogy a rendszerváltoztatást követően a Kádár-kor kutatói az Akadémia-ellenes táborba is utat találtak. Különösebb visszhangot nem keltett, hogy a marxoid megállapításairól ismert, ugyanakkor szakmájához értő Erdélyi István régész a kilencvenes években egy időre a *Turán* című folyóirat szerkesztője lett, míg a 2010-es években a Jobbik pártalapítványa által fenntartott *Magyar Hüperionban* közölt írásokat a honfoglaló magyarokról. A legtöbb ellenérzést a fizikai antropológiával foglalkozó, a szélesebb közönség számára a Petőfi-ügyről ismert Kiszely István váltotta ki, aki a Kádár-korban hosszú éveken át állambiztonsági ügynökként tevékenykedett.

Napjainkban a pártállami múlt feldolgozatlansága mellett további problémaként jelenik meg a nyugati neomarxista, posztmodern irányzatok betörése. Az 1989 utáni unipoláris világrendben megengedetté vált a kommunizmus szovjet és kínai válfajának bírálata, ezzel szemben a nyugati marxizmus pozitív megvilágításba került.⁸⁵ Hazánkban is akad régész, aki szerint „a kolonialista, sőt akár rasszista nézetek is befolyásolhatják a régészeti interpretációkat”.⁸⁶ A létező szocializmus örökségétől való időbeli eltávolodás újra népszerűvé teheti a marxizmus klasszikusait. Feltűnő, hogy a bölcsészettudomány hazai képviselői – néhány tiszteletreméltó kivételtől eltekintve⁸⁷ – figyelmen kívül hagyják a múlttal foglalkozó diszciplínák átpolitizálódását. Ennek a nyugati

84 Engel Pál: A kettős honfoglalás. *Ómagyar kultúra* 10. Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola Tudományos Közlemények II., 1997, 54–63.

85 „...míg Nyugat-Európában a marxizmus és különböző későbbi válfajai, például a strukturális marxizmus vagy posztmarxizmus, termékenyítőleg hatottak a régészetre, addig az efféle módosítás és bírálat lehetetlen volt a keleti blokkban.” Szeverényi Vajk: Az őskori régészet politikája. *Századvég* 19. (2014), 73, 5–30, 17. – A szerző a nyugati régészet utóbbi évtizedekben felgyorsuló átpolitizálódásával nem foglalkozik.

86 Uo. 21.

87 A hazánkban is kötelező irodalomná lett régészeti tankönyv szerzői, Colin Renfrew és Paul Bahn „a kellenél nyitottabbak a marxista történelemszemlélet [...] alaptételei iránt. Bár az is lehet, hogy e nyitottság az Egyesült Államok egyes egyetemeken uralkodó »korszellemhez« való igazodás jele, hiszen a tankönyvben kiemelten szerepelnek olyan további, e szellemi közegben divatos eszmék is, mint pl. a feminizmus vagy az ún. afrocentrizmus.” Takács Miklós: Régészet, új régészet. *Magyar Szemle* IX. (2000), 1–2. sz., http://www.magjarszemle.hu/cikk/20000101_regeszeti_uj_regeszeti

típusú marxizmusnak jellegzetes példája a kitalált hagyományok felvetése. A „kitalált tradíció” fogalmát a neves marxista történész, Eric Hobsbawm 1983-as kötete vezette be a köztudatba. Úgy vélte, az ipari forradalom, a nacionalizmus, a polgári állam intézményei, a társadalom és a politikum megváltozása új hagyományok kreálásával jár. Szerinte az 1870–1914 közötti időszakra a hagyományok tömegtermelése jellemző, amit az állami politika hívott életre a társadalmi lojalitás megteremtése céljából, a felülről lefelé szivárgás dominál. A szerző szerint tipikusan a 19. századra jellemző az emlékművek állítása vagy a nemzeti ünnepek létrejötte.⁸⁸ Már itt megfigyelhető a nemzettudat 19. századinál korábbi eredetét megkérdőjelező elmélet csodafegyvere, a posztadatálás: a „kitalált hagyományok” elmélete az első világháború kirobbanásáig tolja ki a ma ismert nemzeti hősök, nemzeti jelképek, nemzeti rítusok keletkezését. Noha Hobsbawm tézisei óvatossággal kezelendők – gondoljunk a három részre szakított lengyeliség erős nemzettudatára, amely nem államnacionalizmus volt! –, mára az „elképzelt közösségekkel”,⁸⁹ „kitalált hagyományokkal” számoló elmélet a nyugati történetírásban szinte kizárólagossá vált. Felvetődött, hogy a középkorról alkotott felfogásunkat a 20. században „alkották meg”.⁹⁰ A „kitalált hagyományok” elmélete gyakran időtől és kultúrától függetlenül létező, általánosan előforduló eszméket, fogalmakat és viselkedésmintákat helyez el az új- és legújabb korban. Jellemző példája ennek a „19. században jelentek meg az emlékművek” hobsbawmi gondolata, holott az ókorban is ismerték az emlékállítást.

A „kitalált hagyományok” elméletének hazánkban is vannak adaptációi. Ilyen Kovács Ákos kulturális antropológus nem túl fantáziadús címadású könyve, mely az Árpád- és Szent István-kultusz elemeinek legújabb kori keletkezését hangsúlyozza.⁹¹ Nemrég egy posztmodern szemléletű irodalomtörténeti összefoglaló szerzője, az ELTE egykori oktatója arról értekezett, hogy a székely-magyar rovásírás teljes egészében kora újkori fabrikáció.⁹² Holott mind a honfoglalás kori leletanyagból, mind a 13–14. századi Székelyföld területéről ismerjük a székely írás emlékeit, mely a fősodorbeli, akadémiai kutatás szerint is a honfoglalás korában keletkezett.⁹³ Az elmúlt években hasonló médiafigyelmet keltett, hogy

88 Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: *The Invention of Traditions*. Ed. Hobsbawm, Eric-Ranger, Terence. Cambridge University Press, 1983, 1–14; Hobsbawm, Eric: Mass-Producing Traditions: Europe, 1971–1914. Uo. 263–309.

89 Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1991, Verso; Gellner, Ernst: *Nations and Nationalism*. Ithaca, 1983, Cornell University Press.

90 Cantor, Norman F.: *Inventing the Middle Ages. The Lives, Works, and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century*. New York, 1991, William Morrow and Company.

91 Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Pozsony, 2006, Kalligram.

92 Horváth Iván: A székely rovásírás és a latin-magyar ábécé. In: *A magyar irodalom története*. I. *A kezdetektől 1800-ig*. Főszerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, 2007, Gondolat, 36–48.

93 <https://tti.btk.mta.hu/images/esemenyek/Nyilatkozat.pdf>

Berend Nóra medievista megkérdőjelezte Koppány létezését. Szerinte Koppány *dux* azért sem létezhetett, mivel a 14. századi krónikaszerkesztmény előtt egy forrás sem említi őt: „Koppány a XIV. századi magyar krónikakompozíciókban szerepel, így a Képes Krónikában. [...] A XIV. században, az Anjou-ház hatalmának megerősítésére, politikai okból keletkezett a Képes Krónikában található történet.”⁹⁴ Ezzel szemben a 14. századi krónikakompozíció korábbi szöveg-hagyományokkal mutat szövegszerű egyezést.⁹⁵ Berend másik bejelentésével, miszerint a Szent Jobb *későbbi hamisítóany*,⁹⁶ sajnos nem foglalkozhatok, hisz a Szent Jobbot *nem lehet keltezni*. A nevezetes ereklyén kegyeleti okokból mai napig nem végeztek sem természettudományos kormeghatározást, sem DNS-vizsgálatot.

Napjainkban az őstörténettel és a honfoglalás korával foglalkozó kutatók többsége elveti a nemzeti látószöveget, mint a tárgyilagos kutatás idejétmúlt, diszszonáns akadályát. 1989 után ugyanez a kurzus a globalista fölfogás felé is utat talált. Csak manapság nem a proletárok világforradalmától remélik a határok eltörlését, hanem a globális kapitalizmustól és a politikai föderalizálódástól. „A különböző nemzetiségű kutatók közt meglévő gyanakvás, nem egy esetben nyílt ellentét feloldódása azonban valószínűleg nem a tudományos területeken múlik, hanem az adott terület gazdasági felemelkedésén. A szociális nehézségek megszűnésével minden bizonnyal háttérbe szorulnak a nemzetiségi kérdések is” – hangzik Langó Péter régész 2007-es érvelése,⁹⁷ ami akár a hatvanas években is elhangozhatott volna. Mintha a nemzettudat nem történelmi, szellemi vagy érzelmi tényezőkre, hanem társadalmi-gazdasági alapokra épülne!

A nemzeti narratívák visszaszorulásával támadt úrben a nemzetköziség új formái találtak helyet. A progresszív, globalista, európai integrációban gondolkodó történetírók a középkorban vélik felfedezni szellemi előképüket (univerzalizmus, császárság). Tanulságos példája ennek az Európa Tanács 27. művészeti tárlata, a 2000-ben bemutatott *Europas Mitte um 1000* kiállítás, mely az első ezredforduló magyar, cseh és lengyel államalapítását párhuzamba állította a posztkommunista Közép-Európa 1989 után zajló nyugatosodásával. A kiállítási katalógus címlapja azon híres miniatúrán alapszik, melyen Európa népei

94 Friss Róbert: „Hazug múltra nincs szükség.” *Népszava*, 2017. augusztus 19., 5.

95 Utóbbira példa a Kupán és Lőrinc püspök 1099. évi haláláról szóló kútfők összevetése. A 11–12. században keletkezett Pozsonyi Évkönyv 1100. évi bejegyzése szerint „Cupanus episcopus interficitur a Chunis et Laurentius episcopus obiit.” A 14. századi Képes Krónika ugyanerről így tudósít: „Kuni ... interfecerunt eum et... similiter episcopos Cuppan et Laurentium ... occiderunt.” Lásd Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. (Forrástanulmány.)* Budapest, 1925, MTA, 77, valamint egy másik szövegvariáns említésével Kristó Gyula: *A történelmi irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig.* Budapest, 1994, Argumentum, 125–126.

96 Berend Nóra: A Szent Jobb: a legenda eredete. *Élet és Irodalom* LXI. (1), 2017. január 6., 8.

97 Langó Péter: *Amit elrejt a föld. A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében.* Budapest, 2007, L'Harmattan, 164.

hódolnak III. Ottó előtt.⁹⁸ Az *Europas Mitte um 1000* tartogat egy másik üzenetet is. A német szervezők a lengyelek, csehek és magyarok mellett meghívták a szlovák tudósokat is, így a kiállításon helyet kaphatott a Nagymorva Birodalom, akárcsak a magyar honfoglalást túlélő szlovák államiság is.⁹⁹ Bár más okból, a nemzetközi kiállítás szervezésében magyar oldalról részt vett Marosi Ernő is felhívta a figyelmet annak problémáira.¹⁰⁰

A globalizáció, a posztmodernitás és a nemzeti szempontok elvetése nem gyógyír a nemzeti ellentétekre. A magyar kutatás gesztusait a művelt Nyugat nem viszonozza. A patinás Brill kiadó 2014-ben is román szerző írását hozza le a 10–14. századi Bánát régészetével kapcsolatban, még ha a 10–14. században nem is létezett ilyen tájegység.¹⁰¹ Tegyük hozzá: a Nyugat hazánkban idealizált formájában nem létezik. Miközben az 1989 utáni világrendben *nyugati* szerzők cikkeznek a *kelet*-európai identitásról, antropológiai érdekességnek tekintve a periféria elmaradott, múlthoz ragaszkodó népeit, szembetűnő, hogy a nyolcvanas, kilencvenes évektől fogva a Nyugaton egyre erősebben jelentkezik a történelem aktualizáló felhasználása. Elegendő a sosem létezett *amerikai középkor* olyan megjelenési formáira utalnunk, mint a középkor-parkok és az észak-amerikai várimitációk.¹⁰²

98 A koncepciót még érdekesebbé teszi a vizuális megvalósulása. A III. Ottó evangeliáriumában található miniatúrának (Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453, fol. 23v–24) a bal fele megvágva szerepel a címlapon: a négy, III. Ottó előtt hódoló alak közül a balról harmadikat, a Galliát ábrázolót eltávolították. A császárt ábrázoló képrészletet ugyanakkor a címlap bal szélére helyezték.

99 Třeštík, Dušan: Kísérletek a szláv birodalom megteremtésére: Nagy-Morvaország. In: *Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Az Európa Tanács 27. kiállítása*. Szerk.: Wiczorek, A.-Hinz, H.-M. Stuttgart, 2000, Theiss Verlag, 183–185; Steinhübel, Ján: A nyitrai hercegség a Nagymorva Birodalomban és Magyarország területén. Uo. 190–191. Marsina, Richard: A nyitrai hercegség és Magyarország. Uo. 361–362. – A hipotézis lényege, hogy a nyitrai hercegség vagy fejedelemség megelőzte Nagymoráviát, majd ugyanez a politikai egység a magyar honfoglalást követően a nyitrai dukátussá alakult.

100 „...az *Europas Mitte um 1000* kiállítás-sorozat lényegében III. Ottó álmának – s az ellentmondásosan adatolt koronaküldéseknek egy, a világháború éveiben propagált, s akkor magyar történészek által is vitatott értelmezése felújításának – kísérlete volt. Mi kiváló alkalomként üdvözöltük sok buta rekonstrukció mellett számos eredeti műalkotás bemutatására, de nem véletlen, hogy az utazó kiállítást éppen Lengyelország fogadta be igen fanyalogva.” Marosi Ernő: „Wahlverwandschaften.” Nemzeti művészet-koncepciók és középkori művészet. In: *„És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala”: tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*. Szerk.: Tóth Áron. Budapest, 2011, CentrArt Egyesület, 29–36, 33.

101 Oja, Silviu: *The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th–14th Centuries)*. Leiden, 2014, Brill.

102 Többek között ilyen a show-műsorszerű lovagi tornákat bemutató Medieval Times vállalkozás, mely az Egyesült Államok és Kanada területén saját bevallása szerint 11. századi várak másolatát építette fel: https://en.wikipedia.org/wiki/Medieval_Times
Igaz, torontói épületükön hangsúlyosan szerepel a vár- és kastélyépítészetre nem jellemző kupola is:
https://en.wikipedia.org/wiki/Medieval_Times#/media/File:Medieval_Times_Building.JPG

A történelem átírásának tragikomikus példája az Egyesült Államokban felemelkedett, az amerikai fekete közösség nemzetépítését szolgáló *afrocentrizmus*, mely a fekete-afrikaiaknak tulajdonítja az ókori Egyiptom és Hellász műveltségét, kezdve azzal, hogy Hannibál és Kleopátra fekete volt, folytatva azzal, hogy Arisztotelész a halála előtt nem létező alexandriai könyvtárból lopta az ötleteit. Az afrocentrista történetírást a szaktudósok nem véletlenül hasonlították a *lapos Föld-elmélethez*,¹⁰³ ennek ellenére az egyetemi katedrákon és a tudományos könyvkiadásban is helyet kapott.¹⁰⁴ A modern nacionalizmust ideológiai okokból elvető akadémiai szféra megértően vagy támogatóan viszonyul a különféle etnikai és szexuális kisebbségek posztmodern identitáspolitikájához, miközben az őshonos európai kisebbségekről „elfelejtkeznek”.

A posztmodern történetírás a távoli múltba is visszavetíti a jelenkor uralgó eszméit. Arról olvashatunk, hogy Római Birodalom nem szűnt meg, csak átalakult,¹⁰⁵ hogy a rómaiakat és barbárokat a békés együttélés jellemezte;¹⁰⁶ vagy *expressis verbis* kimondva: a kora középkori törzsszövetségek és a 21. századi Európa etnikai diverzitása között párhuzam áll fenn.¹⁰⁷ Említést érdemlő a nem csendes amerikai, Patrick Geary medievista, aki a posztmodern antinacionalizmus szuggesztív képviselőjeként szerzett hírnevet. Geary a nyugati népek nemzetépítő mítoszait az afrikai zulus példáján át modellezi,¹⁰⁸ a nemzetek kései keletkezésére pedig azzal mutat rá, hogy a napóleoni háborúk korában azonosították a germánokat a németekkel. Geary úgy tartja, hogy a 19. század elején használták fel először Tacitus *Germaniáját* és Arminius alakját.¹⁰⁹ A valóságban a germán–német azonosság retorikája jellemzően humanista gondolat.¹¹⁰

103 „When I stated at a faculty meeting that Aristotle could not have stolen his philosophy from the library of Alexandria in Egypt, because that library had not been built until after his death, another colleague responded, »I don't care who stole what from whom.« [...] I first learned about the notion that Socrates was black several years ago, from a student in my second-year Greek course [...] One strategy is to ignore the geographer who teaches that the earth is flat. Akin to this principle of turning a blind eye is the notion of minimizing damage: if only a few students are affected by flat-earth theory, why make a big fuss about it?” Lefkowitz, Mary: *Not Out of Africa. How Afrocentrism Became an Excuse to Teach Myth as History*. New York, 1997, 4, 26, 167.

104 Vö. A történelemben is hódít az áltudományosság. *Múlt-kor*, 2008. május 22. <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=20668&pIdx=2>

105 Az ókornál és középkornál későbbi korszakok kutatói számára sem érdektelen, hogy nyugati történészek a *transformation*, illetve *transition* szavakkal írják le a Római Birodalom „alakváltozásait”. A posztkommunista Közép-Kelet-Európa 1989 utáni politikai-társadalmi változásai kapcsán ugyancsak az „átmenetet” emelik ki.

106 Goffart, Walter: *Barbarians and Romans. The Techniques of Accomodation*. Princeton, 1980, Princeton University Press.

107 Geary, Patrick J.: *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton, 2002, Princeton University Press, 40.

108 Uo. 157–172.

109 Uo. 24–25.

110 Ennek historiográfiájához lásd Mertens, Dieter: Die Instrumentalisierung der „Germania“ des Tacitus durch die deutschen Humanisten. In: *Zur Geschichte der Gleichung „germanisch-*

Mi több, Luther műveiben is megjelenik, mégpedig Tacitus *Germaniájára* és a római író *Annales*-ében föltűnő Arminius alakjára hivatkozva.¹¹¹ Az amerikai medievisztika mindig is oximoron volt.

Záró gondolatok

A historiográfia örök problémája, hogy mihez kezdjen azokkal az iskolákkal, eszmerendszerekkel, szellemi irányzatokkal, melyek önmagukban nem sok nívót tartalmaznak, ugyanakkor tudományon kívüli okokból kerültek előtérbe. Nem kell a szovjet időkig visszamenni. Manapság szívesen hivatkoznak amerikai medieviszták, amerikai régészek, amerikai nacionalizmuskutatók munkáira, s ennek oka nem az irományaik nagyszerűségében, hanem az Egyesült Államok világhatalmi szerepében és az angol nyelv globális használatában rejlik. Vajon az elterjedtség és az idézettség fontosabb-e, vagy a publikáció szakmai értéke?

Napjainkban újult erővel fogalmazódik meg tudomány és közösség kapcsolata. A finnugrisztika hazai képviselői részéről rendszerint felmerül, hogy nem értik, nem értékelik megfelelően a munkásságukat. Biztatásul csak annyit mondhatunk, hogy a latin nyelvű forrásokat tanulmányozó középkorász ténykedését a társadalom nagyobb része ugyanilyen tücsöktudománynak tartja. De mihez kezdjen például a cserépmaradványokkal foglalkozó régész, akinek leírásait a közvélemény aligha találja olvasmányosnak?

A rendszerváltoztatás utáni Magyarországon mind a politikai turanizmust, mind az ősmagyarok tudományosan igazolható közép-ázsiai kapcsolatait az Európához tartozás jelszavával utasították vissza.¹¹² A valóságban Európáról és fejlett Nyugatról beszélni a honfoglalás korában anakronizmus: akkortájt inkább Bizánc képviselte a civilizációt, mint a karoling területek; Nyugat-Európa gazdasági és kulturális fellendülése az első ezredforduló utánra tehető. Hozzátehetjük, a történelem útja sohasem egyenes. Jelen sorok írója mindenesetre azok közé tartozik, akik Közép-Európában jelölik ki a magyarság helyét.

Időről időre felmerül, hogy *kevert nép a magyar*, s ehhez újabban a genetika szolgál bizonyítékkal.¹¹³ Ez nem más, mint a meleg víz feltalálása: a történeti irodalom régóta hangsúlyozza, hogy a magyarság etnogenezisében finnugor,

deutsch.” *Sprache und Namen, Geschichte und Institutionen.* Hrsg: Beck, Heinrich. Berlin, 2004, De Gruyter, 37-101.

111 Az antikvitás óta létező, ezeröttszáz éves németiséghez: Luther Márton: *Asztali beszélgetések.* Budapest, 1983, Helikon, 279. A nacionalista Arminius-kultuszt megalapozó Ariminius [sic!]-Herman[n] azonosításhoz: Luther, Martin: *Der 82. Psalm ausgelegt*, 1530 = *D. Martin Luthers Werke.* Kritische Gesamtausgabe. Bd. 31, Teil 1. Weimar, 1913, Böhlau, 183-218, 206.

112 Elfeledkezve arról az apróságról, hogy a nyugat-szibériai/ uráli/ Volga menti – a megfelelő helyen aláhúzendő! – őshaza is Keleten van.

113 <http://nol.hu/belfold/bebizonyitottak-hogy-kevert-nep-a-magyar-1634337>

török, iráni, szláv stb. csoportok is részt vettek, de ez még nem teszi a magyarságot kevertté. Ugyanakkor kérdésként merül fel, hogy mi teszi szükségesé a magyar, mint kevert nép irodalmi toposzának hangoztatását. A valóságban a magyar nép nem kevertebb, mint a Galliában letelepedett kelta, görög,¹¹⁴ római világból származó, valamint germán,¹¹⁵ alán¹¹⁶ és egyéb csoportok egyvelegéből hosszú idő alatt kialakult francia nép, vagy a pásztornépként sokakkal érintkező, intenzív szláv, török és magyar hatásnak kitett románok.

Hátra maradt egy igen fontos kérdés: mennyiben számíthatunk gyökeres tudománypolitikai, kultúrpolitikai fordulatra? Ennek különös aktualitást ad, hogy meghatározó szereplők időről időre az Akadémia-ellenes östörténetírás áttörése miatt aggódnak. Tény mindenestre, hogy az östörténet nem olyan fontos, mint hiszik: a 2018-ban harmadjára megválasztott kormányzat, akárcsak a rendszerváltoztatást követő elődjei, a jelenkorkutatást helyezi előtérbe, és meglehetősen később is ezen terület iránt érdeklődik majd leginkább a politika. Jelen cikk szerzőjének, aki egyik szekértábornak sem tagja, sajnos nincs rálátása ezekre a folyamatokra. A magunk részéről valljuk azt, hogy a bölcsészettudományban *a szakmaiságnak kell érvényesülnie*. Másrészt figyelembe kell venni, hogy az östörténetünkhöz való viszony *érzelmi, tudati kérdés is*.

A 21. század Magyarországon már nem a nemzettudat túlbujánzása fenyeget, hanem a nemzeti identitás válsága. Míg a nyugati világban virágkorát éli a posztmodern retorika, amely az évezredek, sok évszázados organikus hagyományok legújabb kori keletkezésének hangsúlyozásával magát a múltat teszi idézőjelbe, addig a trianoni határokon túl szomszédaink államilag támogatott nacionalista történetírása napi szinten írja át a történelmet. Továbbá hazánkban is vannak, akik a nemzeti irányultságú östörténetre eldobható politikai érvként tekintenek. Mindezekre objektív, értéksemleges, elfogulatlan választ jelen sorok írója sem adhat: minden történeti összegzés szubjektív.

114 Például Marseille, eredeti nevén Μασσαλία eredetileg görög gyarmatváros volt, görög lakókkal.

115 Mint az 5. századi Galliában megtelepedett germán burgundok. Bár a burgundok királysága 534-ben megszűnt és a századok alatt nyelvüket is elveszítették, jogi kódexük, a *Lex Burgundionum* a 11. századig használatos maradt.

116 Gondoljunk az 5. században élt Sangibanus *rexre*, a rómaiakkal szövetséges alánok vezetőjére, aki seregével 451-ben Flavius Aetius oldalán harcolt a hunok ellen.